

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Civilinės teisės ir civilinio proceso katedra**

Dovilės Drusytės,
V kurso, komercinės teisės
studijų atšakos studentės

Magistro darbas

**Bendrujų romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei
civilinei teisei**

Vadovas: prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

Recenzentas: doc. dr. Andrius Smaliukas

Vilnius 2007

Turinys

Ižanga	2
1. Prievolės samprata Senovės Romos teisinėje sistemoje	6
1.1. Romėnų prievolės sampratos genezė	8
1.2. Romėnų teisės recepcija.....	9
2. Romėnų prievolinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei teisei	11
2.1. Prievolės dalykas	11
2.1.1. Teisinis prievolės įvykdymo negalimumas.....	11
2.1.2. Fizinis prievolės įvykdymo negalimumas	12
2.2. Prievolės dalyko apibrėžtumas	14
2.2.1. Alternatyviosios prievolės dalykas	14
2.2.2. Fakultatyviosios prievolės dalykas	15
2.3. Prievolės šalys.....	17
2.3.1. Bendrininkavimas prievolėje	18
2.3.2. Prievolės dalyvių pasikeitimas.....	21
2.4. Prievolių atsiradimo pagrindai	24
2.4.1. Deliktai.....	24
2.4.2. Quasi nusikaltimų prievolės.....	25
2.4.3. Iš sutarčių kilusios prievolės	27
2.4.4. Prievolės tarytum iš sutarčių.....	32
2.5. Prievolių pasibaigimo pagrindai	35
2.5.1. Laisvieji būdai.....	35
2.5.2. Nelaisvieji būdai	41
2.6. Prievolių įvykdymo užtikrinimas.....	44
2.7. Atsakomybė už prievolių pažeidimą.....	46
3. Romėnų teisės nuostatų vystymas šiuolaikinėje civilinėje teisėje.....	51
3.1. Lizingas	51
3.2. Franšizė	52
3.3. Faktoringas.....	53
Išvados	54
Literatūros sąrašas.....	56
Santrauka.....	57
Summary	58

Ižanga

Norint gerai išmanyti šiuolaikinę prievolių teisę, pirmiausia svarbu pažinti ir suprasti tai, iš ko ji yra kilusi. Kaip ir daugelio kitų Europos valstybių, taip ir Lietuvos Respublikos civilinė teisė yra susiformavusi romėnų teisės pagrindu. Ypatingai žymi Romėnų teisės įtaka prievolių teisėje. Esminės šiandien galiojančios prievolių teisės nuostatos ir koncepcijos buvo suformuluotos būtent romėnų teisininkų. Po Romos valstybės žlugimo Senovės Romos teisę recepavusios imperijos teritorijoje išsikūrusios tautos romėnų teisės normas modifikavo, bet iš esmės romėnų teisė visada išliko civilinės teisės pamatu. Šiuolaikinėje civilinėje teisėje taip pat buvo perimti principiniai romėnų teisės institutai ir prievolių teisės nuostatos, kurios taip pat buvo išvystytos sukuriant visiškai naujų teisės institutų bei pritaikant teisės normas pasikeitusiems ekonominiams santykiams.

Nors romėnų teisės įtaka šiuolaikinei civilinei teisei, o kartu ir Lietuvos Respublikos civilinei teisei, yra akivaizdi ir reikšminga, Lietuvos teisės doktrinoje bendrųjų romėnų prievolinės teisės nuostatų poveikis šiuolaikinei civilinei teisei beveik nenagrinėtas. 2005 m. Mariaus Jonaičio daktaro disertacijoje „Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei“¹ analizuojami panašūs klausimai, tačiau šiame darbe daugiau dėmesio skiriama specialiosioms prievolių teisės taisyklėms, o bendrųjų romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teisei nagrinėta labai fragmentiškai, neišsamiai, nėra nuoseklios pagrindinių idėjų, koncepcijų, taisyklių įtakos šiuolaikinei prievolių teisei analizės, o kai kurie teisės institutai beveik nenagrinėti iš viso. Pavyzdžiui, apie deliktus kaip prievolių atsiradimo pagrindą tik užsimenama, tuo tarpu detalesnė analizė nepateikiama. Daugiau mokslinių tyrimų, skirtų minėtam klausimui nagrinėti, Lietuvos teisės doktrinoje nėra. Prievolių teisės vadovėliuose, Lietuvos Respublikos Civilinio Kodekso šeštos knygos komentare², romėnų teisės vadovėliuose, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje tik užsimenama apie romėnų teisės įtaką šiuolaikinei prievolių teisei, tačiau iš esmės šiuo klausimu taip pat niekas nenagrinėta. Atsižvelgiant į romėnų teisės poveikio šiuolaikinei teisei analizės trūkumą ir tai, kad tema yra svarbi tiek teorijai, tiek praktikai, ji bus nagrinėjama šiame magistro darbe.

Temos aktualumas susijęs su teisės normos tikrosios prasmės atskleidimu, reikšmės aiškinimu bei tinkamu taikymu, kas yra svarbu tiek teorijai, tiek ir praktikai. Kaip minėta,

¹ JONAITIS, Marius. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: 2005.

² MIKELĖNAS, Valentinas, et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. 1-asis leid. Vilnius: Justitia, 2003.

didelė dalis šiuolaikinės prievolių teisės nuostatų yra tiesiogiai perimtos iš romėnų teisės. Kai kurios romėnų teisininkų suformuluotos taisyklės netgi visiškai nepakitusios įtvirtintos šiuolaikinės teisės normų rinkiniuose. Nežinant teisės normos kilmės, jos šaknų, evoliucijos, neištyrus, iš ko ji išsivystė, kam buvo skirta, koku tikslu sukurta ir kitų charakteristikų, neįmanoma nustatyti jos tikrosios prasmės, reikšmės, taikymo aplinkybių, subjektų, kuriems ji skirta, rato, normos sukeliama pasekmių ir kitų svarbių dalykų, taigi ji negali būti tinkamai suvokiama, aiškinama ir taikoma. Todėl siekiant tinkamo šiuolaikinės teisės normos supratimo, aiškinimo ir taikymo, tiek teorijai, tiek praktikai yra labai svarbu nustatyti, kokia buvo tų normų reikšmė, paskirtis ir turinys romėnų teisėje ir kaip ta romėniškoji samprata įtakojo šiuolaikinę teisę.

Darbo tikslas – išanalizuoti pagrindinius romėnų prievolinės teisės institutus, jų esmines, svarbiausias nuostatas, idėjas, taisykles, atkreipti dėmesį į istorinę jų raidą bei iširti minėtų institutų įtaką šiuolaikinei prievolių teisei. Tiriant romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaką šiuolaikinei prievolių teisei, nėra svarbūs tie romėnų prievolinės teisės institutai, kurie įtakos šiuolaikinei civilinei teisei nedarė, todėl magistro darbe jie nebus tyrinėjami. Dėl ribotos darbo apimties ir suformuluotos darbo temos šiame magistro darbe bus nagrinėjami tik bendrieji romėnų prievolinės teisės institutai. Tai yra prievolės dalykas, prievolės šalys ir jų pasikeitimas, bendrininkavimas prievolėje, prievolių atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai, prievolių įvykdymo užtikrinimas, atsakomybė už prievolių pažeidimą. Specialiosios prievolių teisės dalies nuostatos bus analizuojamos tik tiek, kiek tai yra būtina išsamiam, visapusiškam bendrųjų nuostatų paaiškinimui ir darbo temos atskleidimui. Pažymėtina ir tai, kad nors romėnų prievolinė teisė padarė didelę įtaką daugelio Europos valstybių civilinės teisės formavimuisi, ir ji ypač akivaizdi Vokietijos teisėje, tačiau dėl darbo apimties ribotumo ir suformuluotos temos magistro darbe apsiribojama tik romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka Lietuvos prievolių teisei, neanalizuojant kitų Europos valstybių teisės.

Siekiant aukščiau nurodytų tikslų, šiam darbui iškelti tokie uždaviniai:

- 1) išanalizuoti romėniškąją prievolės sampratą, jos genezę ir evoliuciją iki tokios prievolės sampratos, kokią turime šiuolaikinėje teisėje;
- 2) bendrais bruožais apžvelgti romėnų teisės recepciją ir atgijusį susidomėjimą romėnų teise, paminint svarbiausius atgijusio susidomėjimo šia teisės sistema momentus;
- 3) iširti pagrindinius, svarbiausius romėnų prievolinės teisės institutus, tokius kaip prievolės dalykas, prievolės šalys ir jų pasikeitimas, bendrininkavimas prievolėje, prievolių atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai, prievolių

- įvykdymo užtikrinimas, atsakomybė už prievolių pažeidimą, taip pat šių institutų bendrąsias nuostatas, idėjas, principus, taisykles, istorinę raidą;
- 4) ištirti aukščiau minėtų teisės institutų įtaką šiuolaikinei prievolių teisei, išanalizuoti, kokios nuostatos, idėjos, taisyklės, principai yra perkelti į šiuolaikinę civilinę teisę bei kokiose normose jos įtvirtintos;
 - 5) išanalizuoti, kokią įtaką romėnų prievolinės teisės nuostatos padarė naujiems, moderniems šiuolaikinės teisės kuriamiems prievolių teisės institutams.

Magistro darbo tyrimo objektu pasirinkti tokie institutai: prievolės dalykas, prievolės šalys ir jų pasikeitimas, bendrininkavimas prievolėje, prievolių atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai, prievolių įvykdymo užtikrinimas, atsakomybė už prievolių pažeidimą. Minėti institutai laikytini pagrindiniais, esminiais, labiausiai įtakojusiais šiuolaikinę prievolių teisę, todėl buvo pasirinkti darbo analizės objektu.

Darbe naudojami tokie metodai: lyginamasis, loginis, istorinis, teleologinis.

Lyginamojo metodo pagalba tiriama romėniškos prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinėje teisėje. Kadangi paties darbo esmė yra išsiaiškinti romėnų teisės poveikį šiuolaikinei teisei, neišvengiamai būtina lyginti romėnų teisės institutus su šiuolaikine teise, todėl lyginamasis metodas yra naudojamas darbe bene daugiausiai iš visų metodų. Lyginamos atitinkamos romėnų teisės nuostatos su šiuolaikinės teisės normomis, nuostatomis.

Loginio metodo pagalba atskleidžiama teisės normų tikroji reikšmė, turinys, pateikiamos išvados, apibendrinimai. Pavyzdžiui, šis metodas naudojamas darant išvadas, kiek romėnų teisės nuostatos įtakojo šiuolaikinę prievolių teisę ir kaip ši įtaka pasireiškė, kokiu būdu ir mastu romėniškosios nuostatos perimtos šiuolaikinėje teisėje.

Istoriniu metodu tiriama Senovės Romos valstybės teisinė bei visuomeninė santvarka, tuo metu galiojusios teisės bei socialinės normos, visuomenės struktūra, technikos lygis bei kiti dalykai, reikšmingi atskleidžiant romėnų teisės normų esmę tuometiniame visuomeninių bei teisinių santykių kontekste. Pavyzdžiui, analizuojant romėniškąjį *impossibilium nulla obligatio est*, romėnai fiziniu prievolės įvykdymo negalimumu laiko situaciją, kai pažadama per vieną dieną ką nors nugabenti iš Kartaginos į Romą. Istorinio metodo pagalba analizuojamas tuometinis technikos lygis, siekiant teisingai įvertinti šį romėnų pateiktą pavyzdį.

Teleologinis metodas naudojamas siekiant nustatyti, koks yra normos sukūrimo tikslas. Pavyzdžiui, galimybė įvykdyti skolą perduodant tam tikrą daiktą ar sumokant

pinigų sumą į depozitą. Žinant sukūrimo tikslą, t.y. palengvinti skolininko padėtį, kai jis ketina išvykti ar kreditorius atsisako priimti prievolės įvykdymą, aiškinamos tokios normos taikymo aplinkybės, t.y. ar skolininkas gali įvykdyti tik piniginę prievolę, ar ir daiktą perduoti, normos sukeltos pasekmės, t.y. palūkanų skaičiavimas ir pan.

Siekiant atskleisti darbo temą, rengiant šį darbą buvo vadovaujama keletu šaltinių, kuriuos būtų galima išskirti į tokias grupes:

- 1) norminiai šaltiniai, tarp kurių yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas³ (toliau – CK), romėnų *Corpus Iuris Civilis*;
- 2) doktrininiai šaltiniai, prie kurių priskirtini Paul Frédéric Girard „Romėnų teisė II“⁴, I. Nekrošiaus, V. Nekrošiaus, S. Vėlyvio vadovėlis „Romėnų teisė“⁵, V. Mikelėno „Prievolių teisė“⁶, „Sutarčių teisė“⁷, aukščiau minėta M. Jonaičio daktaro disertacija „Romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei“, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso šeštos knygos komentaras ir kt.

Romėnų *Corpus Iuris Civilis* ir CK buvo svarbiausi šaltiniai atliekant tyrimą, nes, kaip minėta, siekiant išsiaiškinti romėnų teisės poveikį šiuolaikinei teisei, darbe lyginamos bendrosios romėnų prievolinės teisės nuostatos, kurių pagrindinis šaltinis – *Corpus Iuris Civilis*, ir šiuolaikinės civilinės teisės nuostatos, kurių daugiausia įtvirtinta CK.

Magistro darbą sudaro įžanga, trys dėstymo dalys, kurių kiekviena padalinta į skyrius pagal nagrinėjamų klausimų pobūdį, ir išvados. Pirmoje darbo dalyje pateikiama romėniškoji prievolės samprata, jos genezė ir evoliucija iki tokios prievolės sampratos, kokią ją turime šiandien. Čia taip pat apibūdinami bendrieji romėnų teisės recepcijos bruožai, svarbiausi atgijusio susidomėjimo šia teisės sistema momentai. Antroji darbo dalis skirta analizei tų teisės institutų, kurie laikytini pagrindiniais prievolių teisėje, padariusiais didžiausią, esminę įtaką šiuolaikinės civilinės teisės formavimuisi. Trečioje dalyje trumpai aptariami visiškai nauji, romėnų teisės laikais neegzistavę ir šiuolaikinėje teisėje palyginti neseniai atsiradę, modernios šiuolaikinės teisės sukurti institutai, kurių romėnų teisėje net užuomazgų nebuvo – tai lizingas, franšizė, faktoringas.

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.

⁴ GIRARD, Paul Frédéric. *Romėnų teisė*. (red. A. Janulaitis, vert. A. Tamošaitis). Kaunas: 1932. II t.

⁵ NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys. *Romėnų teisė: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 1999.

⁶ MIKELĖNAS, Valentinas. *Prievolių teisė: pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002.

⁷ MIKELĖNAS, Valentinas. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996.

1. Prievolės samprata Senovės Romos teisinėje sistemoje

Romėnų teisės šaltiniuose nėra aiškiai suformuluotos universalios prievolės sampratos, išsamaus jos apibrėžimo, kokį turime šiuolaikinėje teisėje. Vis dėlto būta gana nemažai mėginimų tai padaryti. Pačiu seniausiu iš tokių mėginimų laikomas Gajaus Institucijose pateikiamas asmeninių ieškinių (lot. – *actio in personam*) apibrėžimas. Čia sakoma: asmeninis ieškinys pareiškiamas tuo atveju, jeigu atsakovo įsipareigojimas kyla iš sutarties ar iš delikto, t.y. jeigu reikalaujama kai ką duoti, atlikti, suteikti (lot. – *in personam actio est, qua agimus cum aliquo qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est cum intendimus dare facere praestare oportere*)⁸. Ši prievolės samprata svarbi tuo, kad joje aiškiai suformuluotas valinis prievolinio teisinio santykio pobūdis. Pasak Gajaus, reiškiant asmeninį ieškinį yra siekiama įrodyti, jog atsakovas turi pareigą ką nors atlikti kito naudai.

Justiniano Digestuose įtvirtintas Pauliaus suformuluotas prievolės apibrėžimas: prievolės esmė yra ne padaryti kokį nors daiktą ar servitutą mums priklausomą, o priversti asmenį kai ką mums duoti, atlikti tam tikrus veiksmus arba ką nors suteikti (lot. – *obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostram faciat sed ut alium nobis adstringat ad dandum aliquot vel faciendum vel praestandum*)⁹.

Geriausiai prievolės esmė atskleidžiama Justiniano Institucijose: prievolė yra teisiniai pančiai, kuriais mes pagal savo valstybės įstatymus priverčiame ką nors įvykdyti (lot. – *obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura*).¹⁰ Šis prievolės apibrėžimas svarbus tuo, kad jame nurodoma kreditoriaus teisė reikalauti iš skolininko vykdyti prievole prisiimtus įsipareigojimus.

Pateiktuose pavyzdžiuose matyti prievolės apibrėžimo raida. Romėnų teisininkai prievolės sampratą laikui bėgant tobulino, tikslino, formulavo ją vis aiškiau. Nuo seniausio prievolės apibrėžimo, Gajaus pateikiamo per asmeninio ieškinio sampratą, romėnų teisėje prievolės apibrėžimo formulavimas evoliucionavo iki į mūsų prievolių teisę atkeliavusios beveik nepakitusios prievolės kaip teisinių pančių sampratos.

Taigi romėnų teisininkų nuopelnas prievolių teisės srityje tas, kad jie suformulavo prievolės kaip teisinio santykio, kurio pagrindu skolininkas (lot. – *debitor*) priverčiamas

⁸ *Cit. op.* 5, p. 207.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

atlikti ką nors kreditoriaus (lot. – *creditor*) naudai, o pastarasis turi teisę siekti įvykdymo pareikšdamas teisme asmeninį ieškinį, sampratą.

Romėnų prievolė turėjo du elementus: kreditą (lot. – *creditum*) – kreditoriaus teisę reikalauti iš skolininko tam tikro elgesio, ir skolą (lot. – *debitum*) – skolininko pareigą atlikti tam tikrus veiksmus, jo skola kreditoriui. *Creditum* reikšmė kildinama iš *credo*, kas reiškia „tikiu“, t.y. kad prievoliniams teisiniams santykiams buvo būtinas prievolės dalyvių tarpusavio pasitikėjimas. Pabrėžtina, kad bet kuri prievolė, kad ir koks būtų jos turinys (pareiga atlikti tam tikrus veiksmus ar susilaikyti nuo jų, perduoti kreditoriui tam tikrą daiktą, atlyginti padarytą žalą ar bet kokia kita prievolė, kurios objektas yra fiziškai įmanomas ir neprieštaraujantis galiojančiai teisei), sukuria tam tikrą teisinį jos dalyvių, kreditoriaus ir skolininko, ryšį¹¹.

Tokia prievolės samprata, kurią sudaro du priešingi poliai, t.y. kreditoriaus reikalavimo teisė ir skolininko pareiga, įtvirtinta ir CK 6.1 str.: prievolė – tai teisinis santykis, kurio viena šalis (skolininkas) privalo atlikti kitos šalies (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo, o kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko, kad šis įvykdytų savo pareigą. CK šeštos knygos komentare taip pat nurodoma: „nuo romėnų laikų prievolės samprata beveik nepakito¹²“.

V. Mikelėnas pažymi, jog iš romėnų teisės atėjęs apibrėžimas reikšmingas tuo, kad atskleidžia tris pagrindinius prievolės požymius: pirma, prievolė yra dviejų asmenų – kreditoriaus ir skolininko – teisinis santykis; antra, kreditorių ir skolininką sieja tarpusavio teisės ir pareigos; trečia, už pareigų neįvykdymą skolininkui taikomos civilinės teisinės sankcijos¹³. Romėnų teisininkai itin akcentavo prievolinių teisinių santykių asmeninį pobūdį – pirmąjį V. Mikelėno išskirtą prievolių teisės požymį. Tai buvo daroma siekiant atskirti daiktinius ir prievolinius teisinius santykius. Tačiau svarbūs buvo ir kiti du požymiai.

R. Zimmerman prievolės sąvokos suformulavimą bei nuolatinę prievolės teisės tobulinimą laiko vienu iš didžiausių romėnų klasikinės teisės įnašų į teisės mokslą¹⁴. Analogiškai ir F. Schulz pažymi, jog romėnų prievolinė teisė – tai unikalūs pasiekimas žmonių civilizacijos istorijoje¹⁵. Taigi nebereikia kartoti, kad didžiulė romėnų prievolinės teisės įtaka šiuolaikinei prievolių teisei nepaneigiama, belieka tik išnagrinėti, kur ir kuo konkrečiai ši įtaka pasireiškia.

¹¹ *Cit. op.* 5, p. 208.

¹² *Cit. op.* 2, p. 17.

¹³ *Cit. op.* 6, p. 16 – 17.

¹⁴ ZIMMERMANN, Reinhard. *The law of obligations. Roman foundations of the CiviliaTradition*. Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992, p. 216.

¹⁵ SCHULZ, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1951, p. 463.

1.1. Romėnų prievolės sampratos genezė

Prievolė, kaip tam tikras teisinis ryšys, kurio turinį sudaro teisė reikalauti ir pareiga vykdyti reikalavimą, romėnų teisėje susiformavo ne iš karto. Pagal dvylikos lentelių įstatymus prievolė buvo ne vien teisiniai pančiai (lot. – *iuris vinculum*), bet reiškė ir pančius tiesiogine prasme, teisinis ryšys papildytas ir fiziniu. Skolininkas už skolą atsakė savo asmeniu: neišsimokantį skolininką kreditorius be teismo galėjo pagrobti, surišti virve arba grandine, ne sunkesne kaip penkiolika svarų, o jeigu ir tada niekas nesumokėdavo skolos – užmušti arba parduoti vergijon¹⁶. Vis dėl to ši prievolės genezės teorija nėra vienintelė. Paprastai išskiriamos trys pagrindinės teorijos:

- 1) sprendžiant, koks yra seniausias prievolės atsiradimo šaltinis – deliktas ar sutartis – po ilgų diskusijų nuspręsta, kad dėl per didelio šaltinių trūkumo neįmanoma pasakyti, ar apie prievolės atsiradimą romėnų teisėje galime kalbėti nuo tada, kai taliono bausmę už teisės pažeidimą įmanoma pakeisti pinigine kompensacija, ar nuo tada, kai pradėtos sudarinėti formalios sutartys su variu ir svarstyklėmis (mancipacija);
- 2) dėl prievolės atsakomybės struktūros XIX a. Vokietijoje sukurtos teorijos šalininkai išskiria du aspektus – skolą ir atsakomybę. Jie teigia, kad iš pradžių prievolės atsakomybės pagrindas buvo tik skola, kuri dar nesukurdavo atsakomybės. Pastarajai atsirasti reikėjo atlikti papildomų veiksmų, nustatant laiduotoją, atsakantį už tai, kad skolininkas neįvykdė savo pareigos. Todėl daroma išvada, kad nors iš pradžių Romoje esant prievolės teisiniams santykiams skola ir priklausė skolininkui, tačiau jos nesumokėjęs atsakė laiduotojas. Šios teorijos šalininkų nuomone, galimybė sutapatinti skolininką ir laiduotoją, kartu sujungiant skolą ir atsakomybę, atsirado jau vėlesniu romėnų teisės laikotarpiu;
- 3) nesutariama, ar klasikiniu romėnų teisės laikotarpiu prievolė (lot. – *obligatio*) ir jos šaltinių sąvoka sieta tik su civiline teise (lot. – *ius civile*), ar ir su pretorių teise¹⁷.

Kad ir kaip ten bebūtų, prievolinių santykių raidą Senovės Romoje lėmė ūkio raida, perėjimas nuo natūrinio prie mainų ūkio. Plečiantis civilinei apyvartai atsirado naujų sutarčių, sudaromų ne taip formaliai, taip pat sumažėjo skolininko atsakomybė. Šis

¹⁶ *Cit. op. 5*, p. 208.

¹⁷ *Ibid.*, p. 209.

procesas baigėsi skolininko asmeninės atsakomybės pakeitimu turtine, t.y. fizinis kreditoriaus ir skolininko ryšys pakeičiamas turtiniu ryšiu. Regis, jau Respublikos laikotarpiu prievolė laikoma materialiu daiktu (lot. – *res incorporales*)¹⁸. Tačiau Romos teisininkai niekada nepainiojo prievolių teisės su daiktine teise: daiktiniams ir prievoliniams santykiams ginti buvo numatyti atskiri ieškiniai; daiktui esant prievolės dalyku, prievoliniuose santykiuose jį buvo galima reikalauti gražinti tik iš skolininko; prievolė ribota laiko atžvilgiu; prievolė grindžiama šalių lygybės principu.

Romėnų teisininkams prireikė nemažai laiko, pastangų ir ieškojimų, kol galiausiai sukūrė tokią prievolės sampratą, kokią ją turime šiandien.

1.2. Romėnų teisės recepcija

Žlugus valstybei paprastai netenka galios ir jos teisė. Subyrėjus Romos imperijai, įvyko neįprastas, istorijoje negirdėtas dalykas – Vakarų Romos imperijos teritorijoje atsiradusios valstybės daugiau ar mažiau perėmė romėnų teisę – ją recepavo.

Germanų nukariauotose buvusios Senovės Romos imperijos teritorijose atsirado naujų valstybių, jose germanai vadovavosi savo papročių teise, o ten gyvenę romėnai laikėsi romėnų teisės. Kai kurių germanų valstybių vadovai net išleido oficialius romėnų teisės rinkinius, pavyzdžiui, VI a. pradžioje išėjo Burgundų romėnų teisė (lot. – *Lex Romana Burgundiorum*).

Susidomėjimas romėnų teise ypač padidėjo IX – XI a. Vakarų Europoje, pirmiausia Italijoje. Steigtos mokyklos, kur tyrinėta ir dėstyta romėnų teisė. Atgaivinant romėnų teisę labiausiai nusipelnė 1088 m. įsteigtas Bolonijos universitetas. Tų laikų romėnų teisės tyrinėtojai apsiribojo trumpais tam tikrų nuostatų aiškinimais arba komentarais. Šios trumpos pastabos, vadinamos glosomis, rašytos arba tarp rankraščių eilučių, arba paraštėse. Todėl šios krypties atstovai vadinami glosatoriais. Jie labiau domėjosi dogma, o ne praktika. Praktiniams klausimams daugiau dėmesio pradėjo skirti glosatorių pasekėjai – postglosatoriai. Postglosatoriai papildė romėnų teisę kanonų teisės ir Italijos miestų teisės elementais, tad ši tapo universalia naujojo pasaulio teise (lot. – *lex generalis*).

Komentatorių parengta romėnų teisė galėjo reguliuoti sudėtingiausius prekybos ir kitokius civilinės apyvartos santykius. Su rašytine romėnų teise negalėjo konkuruoti partikuliarinė daugybės Vakarų Europos valstybių papročių teisė, galiojusi nedidelėse teritorijose, be to, labai diferencijuota pagal asmens teisinį statusą (bajorai, dvasininkai,

¹⁸ *Cit. op.* 5, p. 210.

miestiečiai, baudžiauninkai ir t.t.). Romėnų teisę priėmė sparčiai augantys miestai ir net feodalai, kurie joje išvelgė savo privilegijuotos padėties garantijas¹⁹.

Romėnų teisės atgimimas prasidėjo XI a. Vokietijos žemėse, kur ji pripažinta galiojančia teise. XIV a. Vokietijoje įsteigti keli universitetai (1348 m. Prahos, 1378 m. Erfurto ir kt.), kuriuose pagrindinis dėstomasis dalykas buvo romėnų teisė. Baigę juos, taip pat Italijos universitetus, romėnų teisės žinovai (legistai) šios teisės nuostatas taikė dirbdami administracijoje ir teismuose. Ypač svarbų vaidmenį suvaidino 1495 m. įsteigtas Imperijos Rūmų teismas – aukščiausiaji teisminė instancija, suformavusi precedentą, kad romėnų teisė teismuose taikoma subsidiariai, t.y. civiliniai ginčai sprendžiami vadovaujantis vietos (krašto, miesto, kunigaikštystės) teise, tačiau tiems klausimams, kurių nereguliavo vietos teisė, spręsti turi būti taikoma romėnų teisė. Vietos teisė buvo papročių, nerašytinė, todėl suinteresuota šalis turėdavo įrodyti egzistuojant tam tikrą teisės normą, kas padaryti buvo pakankamai sudėtinga, todėl dažniausiai buvo taikomos romėnų teisės normos. Tokią padėtį pakeitė 1899 m. priimtas Vokietijos imperijos civilinis kodeksas²⁰.

Pabrėžtina, kad Vokietijoje receptuota ne originalioji romėnų teisė, kodifikuota Justiniano, o suformuluota komentatorių (glosatorių, postglosatorių, legistų) veikaluose. Galiojo principas: „ko nepripažįsta glosos, nepripažįsta ir teismas“.

XVIII – XIX a. pradėtas teisės sisteminimas. Kilus klausimui, koks turėtų būti kodeksas – įstatymų rinkinys ar vientisas įstatymas – nugalėjo romėnų teisės specialistai, pateikę logišką teisės sąvokų ir terminų struktūrą. Naujieji civiliniai kodeksai (1797 m. Austrijos civilinis kodeksas, 1804 m. Napoleono kodeksas ir kt.), nors formaliai skelbė, kad romėnų teisė negalioja, patys buvo jos sistemos produktas.

¹⁹ *Cit. op.* 5, p. 28 – 29.

²⁰ *Ibid.*, p. 29.

2. Romėnų prievolinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei teisei

Kad romėnų teisė, o tiksliau prievolių teisės bendrosios nuostatos, padarė labai didelę įtaką šiuolaikinei civilinei teisei, jau aptarta, toliau bus analizuojami konkretūs prievolių teisės institutai.

2.1. Prievolės dalykas

Prievolės dalykas – tai tam tikri veiksmai, kuriuos turi atlikti ar nuo kurių turi susilaikyti viena prievolės šalis (skolininkas) kitos prievolės šalies (kreditoriaus) naudai. Paulius (D.50.16.189) nurodo: „privalu atlikti“ reiškia ir tai, jog reikia susilaikyti nuo to, kas prieštarauja sutarčiai, bei rūpintis, kad tai neatsitiktų (lot. – „*facere oportere*“ et hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto quod contra conventionem fieret, et curatet non fiat). Veiksmai, kaip prievolės dalykas, buvo suprantami dvejopai, t.y. kaip veikimas arba neveikimas. Šiuolaikinė teisė perėmė šią romėnų teisėje suformuluotą taisyklę: CK 6.3 str. 1 d. nustato, kad prievolės dalyku gali būti bet kokie veiksmai (veikimas, neveikimas).

Kiekviena prievolė turi savo konkretų dalyką, tačiau įstatymas nustato tam tikrus bendruosius reikalavimus, taikomus bet kuriai prievolei. Prievolės dalyku romėnai nepripažino to, kas neįmanoma įvykdyti (lot. – *impossibilium nulla obligatio est*). CK 6.3 str. 4 d. įtvirtinta tokia pati nuostata: prievolės dalyku negali būti tai, kas neįvykdoma. Tai gali būti fizinis arba teisinis prievolės įvykdymo negalimumas.

2.1.1. Teisinis prievolės įvykdymo negalimumas

Teisinis prievolės įvykdymo galimumo reikalavimas – tai jo suderinamumo su įstatymų reikalavimais (teisėtumo) bei neprieštaravimo viešajai tvarkai ir gerai moralei reikalavimas. Šią nuostatą nė kiek nepakitusių randame įtvirtintą ir CK 6.3 str. 1 d.: prievolės dalyku gali būti bet kokie veiksmai (veikimas, neveikimas), kurių nedraudžia įstatymai ir kurie neprieštaruja viešajai tvarkai ir gerai moralei. Tuo atveju, jei prievolės dalyką sudarantys valiniai veiksmai prieštaruja teisei arba geriems papročiams (lot. – *contra ius vel bonos mores*), sandoris civilinės teisės (lot. – *ius civile*) požiūriu laikomas negaliojančiu *ab initio*. CK 1.80, 1.81 str. taip pat nustato, kad imperatyvioms

įstatymo normoms, viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujantys sandoriai yra niekiniai ir negalioja.

Gajaus darbuose randame principą, jog dėl iš civilinės apyvartos išimto daikto sudaryti sandoriai yra negaliojantys. Pasak Gajaus, jeigu stipuliacijos būdu pažadame nuosavybėn perduoti tai, kas negali būti nuosavybėn įgyjama, stipuliacija yra niekinė. Juridinį negalimumą Gajus iliustruoja būtent pateikdamas sandorio dėl iš civilinės apyvartos išimto daikto pavyzdį, kai stipuliacijos metu pažadama perleisti nuosavybę į šventus (lot. – *res sacrae*) ar religinėms apeigoms skirtus (lot. – *res religiosae*) daiktus, tokius kaip šventyklos ar kitos kultui paskirtos vietos, kurias stipuliacijai klaidingai laiko priklausančiomis *res humanae iuris* kategorijai, t.y. esančias civilinėje apyvartoje. Digestuose (D.18.1.62.1) pateikiama Modestino darbų ištrauka, kurioje suformuluota tokia pati mintis: tas, kas nežinodamas nupirko šventą, kultui pašvęstą ar viešą daiktą laikydamas jį privačiu, nors sandoris ir niekinis, gali sėkmingai pateikti ieškinį pardavėjui ir reikalauti atlyginti tai, kas sudarė jo interesą (lot. – *qui nesciens loca sacra vel religiosa vel publica pro privatis comparavit, licet emptio non teneat, ex empto tamen adversus venditorem experientur, ut consequantur quod inferuit eius, ne deciperetur*). CK 6.306 str. 1 d. taip pat griežtai reikalauja, kad pirkimo – pardavimo sutarties dalyku būtų tik neišimti iš apyvartos daiktai.

2.1.2. Fizinis prievolės įvykdymo negalimumas

Greta juridinio negalimumo (lot. – *impossibilium*), romėnų teisininkai aiškiai skyrė fizinį negalimumą, konkrečiais pavyzdžiais pateikdami skirtingus jo atvejus. Fizinio negalimumo esama tuomet, kai prievolės dalykas neegzistuoja gamtoje. Pavyzdžiui, Digestuose (D.45.1.97) pateikiamas legendinio kentauro (lot. – *hyppocentauros*) – pusiau žmogaus, pusiau žirgo pardavimas. Kita vertus, įvykdymo negalimumą gali sąlygoti ir esminiai realiai egzistuojančio prievolės dalyko pakitimai. Pavyzdžiui, Pauliaus (D.18.1.57) pavyzdys, kai pardavėjui ir pirkėjui sudarant gyvenamojo namo pirkimo – pardavimo sutartį, nei vienam nebuvo žinoma, jog kaip tik tuo metu namas sudegė. CK 6.62 str. 1 d. įtvirtina analogišką taisyklę, tik pateikia ją bendresne forma: jeigu viena šalis nebegali įvykdyti prievolės pagal dvišalę sutartį dėl tokios aplinkybės, už kurią neatsako nė viena iš šalių, o kitko nenumato įstatymai ar sutartis, tai nė viena iš šalių neturi teisės reikalauti, kad kita šalis įvykdytų sutartį. Julianas (D.30.84.9) pateikia pavyzdį, kad jei palikėjas, nurodęs įpėdiniui perduoti kitam asmeniui kurį nors jo vergų, o įpėdinis pareiškęs, kurį konkrečiai vergą perduos, tai šio vergo mirties atveju įpėdinis

tampa laisvas nuo prievolės. CK 6.26 str. 4 d. nustatyta, kad alternatyvioji prievolė tampa paprasta prievole, kai pasirinkimo teisę turintis asmuo pasirenka konkretų veiksmą (prievolės įvykdymo būdą), t.y. šiuolaikinė teisė taip pat numato, kad, kaip ir romėnų teisėje, nurodžius perduoti vieną iš daiktų ir tam daiktui žuvus, prievolės vykdyti nebereikia. Kita vertus, romėnai numatė, jog fiziškai vienu iš būdų negalėjimas įvykdyti alternatyviają prievolę negali būti besąlygiškas pagrindas atsisakyti tokią prievolę vykdyti apskritai. Apie tai kalba Ulpianas (D.13.4.2.3): tas, kas pažadėjo perduoti Stichą arba Pamfilą, gali rinktis, kurį perduos, tol, kol abu gyvi: vienam mirus, pasirinkimo teisė baigiasi (lot. – *cum quis Stichum aut Pamphilum promittit, eligere posse quod solvat quandim visut: ceterum ubi alte decessit extingun eniselectronen*). CK 6.28 str., reglamentuojančio negalėjimą įvykdyti alternatyviają prievolę, 1 d. analogiškai reglamentuoja, kad jeigu vienas iš kelių prievolės įvykdymo būdų yra neįmanomas nuo pat prievolės atsiradimo arba tapo neįmanomas po prievolės atsiradimo, tai prievolė vykdoma likusiu būdu.

Fizinis įvykdymo negalimumas iliustruojamas ir kitais pavyzdžiais: niekine laikoma prievolė, kurios dalykas – daugiaaukščio gyvenamojo namo pastatymas per vieną dieną (D.13.4.2.5). Kai kuriais atvejais įvykdymo negalimumo situacijoms, pateikiamoms romėnų teisės šaltiniuose, suprasti būtina įvertinti tuometinį technikos, susisiekimo priemonių išsivystymo lygį. Pavyzdžiui, Ulpianas (D.13.4.2.6) nurodo sutinkantis su Juliano išdėstyta nuomone, jog negaliojančia laikytina stipuliacija, atlikta Romoje, kuria stipuliatorius pažada ką nors tą pačią dieną perduoti Kartaginoje.

Reikšmingu prievolės įvykdymui romėnai laikė tik absoliutų negalimumą, kurio atvejus aptarėme, tuo tarpu subjektyvus negalimumas, t.y. konkretaus skolininko negalėjimas atlikti veiksmų, sudarančių prievolės dalyką, neturėjo įtakos prievolės galiojimui. Šiuolaikinė teisė įtvirtina analogišką taisyklę, kad santykinis neįmanomumas, t.y. kai tam tikro veiksmo negali atlikti konkretus skolininkas, bet šiaip tą veiksmą galima atlikti, nedaro prievolės negaliojančios, pavyzdžiui, dėl to, kad sudaręs sutartį skolininkas tapo nemokus ir neturi pinigų, reikalingų prievolei įvykdyti, prievolė nėra negaliojanti²¹.

Visiškai pagrįsta M. Jonaičio išvada, kad, nepaisant to, jog kai kurios konkrečios romėnų teisininkų išvados dėl įvykdymo negalimumo nebeatitinka šiandieninių sąlygų, nenuneigiamas jų indėlis formuojant patį *impossibilium nulla obligatio est* principą bei išskiriant fizinį ir juridinį negalimumo aspektą²².

²¹ *Cit. op. 2*, p. 21 – 22.

²² *Cit. op. 1*, p. 160.

2.2. *Prievolės dalyko apibrėžtumas*

Dar viena būtinoji prievolės dalyko savybė – tai jo apibrėžtumas. Šiuolaikinė teisė, perėmusi romėniškąją prievolės dalyko sampratą, prievolės dalyko apibrėžtumą taip pat nustato kaip būtinąjį prievolės dalyko kriterijų: prievolės dalyku taip pat gali būti bet koks turtas, kuris bus sukurtas ateityje, apibūdintas pagal rūšį ar kiekį arba kurį galima apibūdinti pagal kitus kriterijus (CK 6.3 str. 2 d.).

Romėnų teisėje nerasime jokių bendrųjų normų, susijusių su tokiu prievolės dalyku kaip nematerialus, neturtinis interesas. Kita vertus, neatsargu būtų teigti, jog interesai, pagrįsti ne pinigine išraiška, tačiau grynai subjektyviais motyvais, buvo visiškai atmetami. Tai patvirtina kad ir tokia aplinkybė, jog greta materialios, piniginės daikto vertės, romėnai įvardino ir subjektyviais, asmeniniais motyvais pagrįstą daikto vertę (lot. – *pretium affectionis*). CK 4.11 str. 1 d., 4 d. nustato, kad daiktai pagal vertę skirstomi į įprastinę vertę turinčius daiktus, į ypatingą vertę turinčius daiktus ir į asmeniniais tikslais pagrįstą vertę turinčius daiktus. Pastaroji daikto vertė priklauso nuo savybių, kurias asmuo priskiria daiktui dėl savo išskirtinių ryšių su daiktu, nepaisydamas naudos, kurią paprastai galima gauti iš to daikto. Taigi šiuolaikinė teisė taip pat neneigia subjektyviais, asmeniniais motyvais pagrįstos vertės. Nors žalos atlyginimo atveju į tokią vertę atsižvelgiama nebuvo, tačiau prievoliniuose teisiniuose santykiuose tam tikra nematerialaus pobūdžio interesų apsauga galėjo būti pasiekama per netesybų institutą²³. Šiuolaikinė teisė taip pat numato galimybę šalims susitarti dėl netesybų dydžio, taigi joms suteikiama teisė susitarti, kad netesybų dydis bus nustatomas atsižvelgiant į subjektyviais kriterijais įvertintą daikto vertę.

2.2.1. *Alternatyviosios prievolės dalykas*

Kalbėdami apie alternatyviają prievolę, romėnai teigė, tokioje prievolėje numatyti du įvykdymo būdai, tačiau pasirinktinai atlikus vieną veiksmą, prievolė laikoma įvykdyta (lot. – *duas res sunt in obligatione, sed autem in solutione*) (D.45.1.16 bei D.30.47.3.). CK 6.26 str. 1 d. taip pat numatyta, kad alternatyviosios prievolės skolininkas turi atlikti vieną iš dviejų ar daugiau skirtingų veiksmų. Romėnų teisėje prievolės įvykdymo būdo pasirinkimo teisė priklausė skolininkui. Tai perėmė ir šiuolaikinė teisė, nustatydamą, kad pasirinkimo teisė priklauso skolininkui, išskyrus atvejus, kai įstatymai, sutartis ar teismo

²³ *Cit. op.* 1, p. 160 – 161.

sprendimas nustato, kad pasirinkimo teisė priklauso kreditoriui ar trečiajam asmeniui (CK 6.27 str. 1 d.).

Romėnų teisininkai nustatė ir pasirinkimo teisės įgyvendinimo mechanizmą, kuris visiškai nepakitęs perkeltas į šiuolaikinę teisę (CK 6.27 str. 2 d.) – pasirinkimas tampa neatšaukiamas nuo to momento, kai atliktas konkretus pasirinktas veiksmas arba kai apie pasirinktą konkretų veiksma vieną šalis praneša kitai šaliai. Julianas (D.30.84.9), aptardamas alternatyviosios prievolės įvykdymo būdą, pažymi, jog įpėdinis, turintis prievolę kitai šaliai perduoti kurį nors vergą, neturi teisės keisti nuomonės, jeigu pareiškė (pranešė), kurį konkretų vergą perduos (lot. – *cum autem semel dixerit heres utrum dare velit, mutare sententiam non potest*). Be to, skolininko pasirinkimo teisė (lot. – *ius variandi*) galėjo būti realizuojama iki pat prievolės įvykdymo kuriuo nors konkrečiu būdu. Siekiant užtikrinti didesnę prievolės apibrėžtumą, romėnų teisininkai numatė galimybę paskirti terminą, per kurį *ius variandi* turinti prievolės šalis turėjusi ją įgyvendinti. Visos šios romėnų teisėje suformuluotos taisyklės perkeltos ir į šiuolaikinę teisę (CK 6.26 str. 4 d., 6.27 str.).

2.2.2. Fakultatyviosios prievolės dalykas

Prievolės su fakultatyviu įvykdymu (lot. – *cum facultate solutionis*) esmę sudaro tai, jog, priešingai nei alternatyviojoje, čia esama tik vieno pagrindinio dalyko (įvykdymo būdo). Negalint prievolės įvykdyti pagrindiniu būdu, galimas ir kitoks jos įvykdymo būdas, kuris neprieštaruoja pagrindiniam (lot. – *unum est in obligationem, duo in solutione*). CK 6.29 str. 1 d. įtvirtinta analogiška nuostata: prievolė yra fakultatyvioji, jeigu ji turi tik vieną pagrindinį dalyką (įvykdymo būdą), tačiau kai negalima prievolės įvykdyti pagrindiniu būdu, ją galima įvykdyti ir kitu pagrindiniam įvykdymo būdui neprieštarujančiu būdu.

Daugelis romėnų teisės tyrinėtojų nedviprasmiškai pažymi, jog romėnų teisės šaltiniuose aiškiai įvardijamos tik alternatyviosios prievolės (lot. – *obligatio alternativa*) ir, kaip jau minėjome, gana detalios reglamentuota prievolės įvykdymo būdo pasirinkimo teisės realizavimo tvarka, pasirinkimo teisę turintys subjektai ir pan. Reikėtų pritarti M. Jonaičiui, kuris su tokia nuomone nesutinka: „Digestuose (D.44.7.44) yra pažymima, jog kai kuriose prievolėse lygiai taip pat esama tik vieno įvykdymo būdo, tačiau skolininkui iš anksto suteikiamas leidimas įvykdyti prievolę kitu būdu. Apie fakultatyviasias prievoles užsimenama ir Justiniano Novelose, kur nurodoma, jog prievolę sudaro piniginės sumos sumokėjimas, tačiau skolininkas galintis prievolę įvykdyti ir

perleisdamas žemės sklypą. Kita vertus, fakultatyviosios prievolės terminų neavartojimas romėnų teisės šaltiniuose nepaneigia fakto, jog tokios rūšies prievolės egzistavo nuo seniausių laikų. Tokiu pavyzdžiu gali būti romėniškasis noksalinės atsakomybės institutas. Gajus (G.4.77) pažymi, jog „*omnes autem noxales actiones caput sequuntur*“. Taigi, noksalinės atsakomybės atveju, žalą padariusiojo vergo ar gyvulio šeimininko prievolę sudaro žalą sukėlusiojo perdavimo nukentėjusiajam, tuo tarpu padarytos žalos atlyginimas – tai tik fakultatyvinis prievolės vykdymo būdas²⁴.

CK fakultatyviosios prievolės reglamentuojamos 6.29 straipsnyje, skirsnyje „Alternatyviosios prievolės“, kas rodo, kad griežtos ribos tarp alternatyviųjų ir fakultatyviųjų prievolių kaip ir romėnų, taip ir šiuolaikinėje teisėje, nėra.

²⁴ *Cit. op.* 1, p. 168.

2.3. Prievolės šalys

Romėnų teisininkai suformulavo prievolės šalių – kreditoriaus ir skolininko – sampratą. Gajus (D.50.16.11) nurodo, kad kreditoriais vadinami ne tik tie, kas kam nors yra paskolinę pinigų, tačiau visi, kuriems dėl kokios nors priežasties privalome ką nors atlikti (lot. – „*creditorum*“ *appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam creditorunt, sed omnes quibus ex quaelibet causa debetur*). Modestinas (D.50.16.108) apibrėžia, kad skolininku laikomas tas, iš kurio galima reikalauti ką nors atlikti prieš jo paties valią (lot. – „*debitor intellegitur is, a quo invito exigi pecunia potest*). Šiuolaikinėje teisėje skolininku taip pat yra laikomas asmuo, kuris privalo atlikti kitos šalies (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo, o kreditoriumi – asmuo, kuris turi teisę reikalauti iš skolininko įvykdyti prievolę (CK 6.1 str.).

Romėnų teisininkai prievolę laikė labai asmenišku dviejų (kreditoriaus ir debitoriaus) ar daugiau asmenų teisiniu santykiu. Šiuo pagrindiniu principu vadovavosi visa prievolių teorija ir praktika. Todėl senoji civilinė teisė (lot. – *ius civile*) nustatė, kad prievolės teisiniai padariniai liečia tik dalyvavusius ją nustatant asmenis. Plėtojantis ūkiniam gyvenimui nuo šio principo iš dalies nutolta. Nors ir ribotai, imta leisti atstovavimą, prievolės dalyvių pasikeitimą. Į šiuolaikinę teisę perkelta vėlesnė romėniškoji prievolės šalių samprata, kai prievolės dalyvis gali veikti per atstovą, gali būti pakeistas kitu asmeniu.

Justiniano Institucijose (D.50.16.11) yra kalbama apie asmenų daugetą stipuliacijoje: tiek priimant pažadą, tiek ir duodant, gali dalyvauti daugiau nei dvi šalys; priimant iškilmingą pažadą, visiems dalyvaujantiems paklausus, pažadą duodantis asmuo atsako: „iškilmingai pažadu“ (lot. – *et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt; stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat „spondeo“*).

Taigi prievolės šalimi (aktyviosios – kreditoriaus ir pasyviosios – debitoriaus) galėjo būti vienas ar keli asmenys. Asmenų, prievolės šalių, padėtis galėjo būti vienoda arba skirtinga. Vienas skolininkas arba kreditorius galėjo būti pagrindinis, o kiti – šalutiniai. Šalutinis kreditorius vadintas *adstipulator*, šalutinis skolininkas, paprastai laiduotojas, – *adpromissor*. Romėnų laikais, kas perkelta ir į šiuolaikinę teisę (CK 6.5 str.), keletas prievolės kreditorių arba debitorių galėjo turėti dalinę arba bendrą teisę ar pareigą.

Kai prievolės dalykas buvo dalomas daiktas, tai ir pati prievolė buvo daloma, jeigu tik įstatyme ar sutartyje nenustatyta kitaip. Kiekvienas tokios prievolės kreditorius galėjo reikalauti tik prievolės dalies, o skolininkas atsakė už dalį prievolės. Pavyzdžiui, įpėdiniai, paveldėję pinigų, atsakė už skolas proporcingai palikimo sumai. Tokį požiūrį perėmė ir šiuolaikinė teisė – įtvirtino daliosios prievolės (lot. – *pro parte*) sampratą (CK 6.24 str. 1 d., 2 d.).

Tačiau įstatyme ar sutartyje galėjo būti nustatyta ir bendra prievolė. Šiuo atveju bet kuris kreditorius iš bet kurio skolininko galėjo reikalauti įvykdyti visą prievolę. Šis, įvykdęs prievolę vienam kreditoriui, atleidžiamas nuo pareigos vykdyti ją kitiems. Tai CK 6.25 str. 4 d. reglamentuota nedalomoji prievolė.

2.3.1. Bendrininkavimas prievolėje

Romėnų teisė suformulavo pakankamai išsamią bendrininkavimo prievolėje atvejų sistemą, išskirdama lygiateisių ir nelygiateisių bendrininkų daugeto rūšis. Lygiateisio bendrininkavimo kategorijai priskirtini kumuliacija, dalumas (dalioji prievolė) bei solidarioji prievolė, kuriai, kaip netrukus pamatysime, romėnai skyrė daugiausiai dėmesio. Nelygiateisėms bendrininkavimo prievolėje formoms priskiriamas laidavimas bei ypatinga romėniška asmenų bendrininkavimo prievolėje forma – *actiones adiectitiae qualitatis*. Didžiausią įtaką šiuolaikinei civilinei teisei padarė solidarioji prievolė, *actiones adiectitiae qualitatis* ir laidavimas. Apie laidavimą bus išsamiau kalbama kaip apie prievolių įvykdymo užtikrinimo būdą, todėl dabar detaliau bus aptariami *actiones adiectitiae qualitatis* ir solidarioji prievolė.

2.3.1.1. Actiones adiectitiae qualitatis

Šios ieškinių grupės atsiradimą sąlygojo visuomeninės sandaros ypatybės, o visų pirma – tokie teisės institutai kaip *dominica et patria potestas* – šeimininko valdžia vergams ir šeimos tėvo valdžia *personae alieni iuris* atžvilgiu.

Kalbant apie romėnų teisės įtaką šiuolaikinei civilinei teisei, reikšmingu laikytinas pekulijaus ieškinys (lot. – *actio de peculio*). Pekulijus (lot. – *peculium*) – tai vergvaldžio ar šeimos tėvo vergui ar pavaldžiam šeimos nariui savarankiškai ūkinei veiklai suteikiamas turtas. Reikšminga yra tai, kad pekulijų suteikusio asmens atžvilgiu pareiškus ieškinį dėl prievolių, kylančių iš vergo ar pavaldaus asmens su pekulijumi susijusios veiklos, pirmojo atsakomybė buvo ribota, t.y. jis atsakė tik savarankiškam ūkininkavimui

suteikto turto ribose. Justiniano institucijose (I.4.6.10) nurodyta: pretorius suteikė teisę pareikšti pekulijaus ieškinį tėvui arba šeimininkui, nors *ipso iure* šie ir nėra atsakingi už vaikų ar vergų sudarytas sutartis, tačiau teisinga iš jų reikalauti pekulijun duoto turto ribose, nes tai yra tarytum turtas, priklausantis sūnums ar dukterims (lot. – *actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos*). Tokiu būdu romėnų teisėje užgimsta ribotos civilinės atsakomybės idėja, kurią šiuolaikinėje civilinėje teisėje randame pritaikytą ribotos civilinės atsakomybės subjektų, kaip antai akcininkų, kooperatinių, žemės ūkio bendrovių, institute. Pažymėtina, jog pekulijų ir šiuolaikinius ribotos civilinės atsakomybės subjektus sieja kai kurie esminiai panašumai, kaip, pavyzdžiui, aiškus pekulijaus atskirtumas nuo jį suteikusio asmens turto; konkrečius ūkinius sprendimus priima pekulijų administruojantis asmuo savarankiškai, nors pekulijų skyrusio asmens valią iš esmės išreiškė bendras principas, kad visa ūkinė veikla privalanti būti orientuota į pekulijaus naudą²⁵.

Svarbūs yra ir *actio institutoria* bei *actio exercitoria*, kuriuos galima buvo pareikšti asmeniui, paskyrusiam vergą ar pavaldų asmenį prekybos įmonės valdytoju ar laivo kapitonu. Šių ieškinių pagalba Romoje pradeda formotis netiesioginės civilinės atsakomybės samprata, šiuolaikinės civilinės teisės perimta reglamentuojant, pavyzdžiui, samdančio darbuotojus asmens atsakomybę už žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojų kaltės.

Taigi romėnų *actiones adiectitiae qualitatis* buvo receptuotas ne tiesiogiai, bet romėnų teisinės idėjas pritaikant naujoms sąlygoms. Vis dėlto šis romėniškas prievolių teisės institutas neabejotinai įtakojo šiuolaikinę civilinę teisę.

2.3.1.2. Solidarioji prievolė

Kaip jau minėta, itin didelis romėnų teisininkų įdirbis formuluojant solidariosios prievolės sąvoką. Justiniano kodifikacijoje pateikiama nemažai romėnų teisininkų darbų išvadų šiuo klausimu. Solidariosios prievolės esmę atskleidžia Institucijose (I.3.16.1) esantis nurodymas, jog šios rūšies prievolėse tiek kiekvienas iš gavusiųjų pažadą gali gauti visą įvykdymą, tiek kiekvienas iš davusiųjų yra atsakingas už visos prievolės įvykdymą (lot. – *ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. In utranque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter solvendo omnium peremit obligationem et omnes liberat*). Kadangi prievolės

²⁵ *Cit. op.* 1, p. 165 – 166.

dalykas yra vienas, tai kiekvienas iš vienoje ar kitoje pusėje esančių bendrininkų, priimdamas įvykdymą arba sumokėdamas skolą, įvykdo visą prievolę.

Solidariosios prievolės apibrėžimą pateikia ir Javolenas (D.45.2.2): jeigu keli asmenys pažadėjo sumokėti tą pačią pinigų sumą arba keli asmenys priėmė pažadą sumokėti tą pačią sumą, tai kiekvienam jų *ipso iure* priklauso visą sumą sumokėti arba gauti tokį įvykdymą, todėl ieškinio pareiškimas vienam iš skolininkų arba vieno iš jų skolos sumokėjimas reiškia visos prievolės pasibaigimą (lot. – *cum duo eadem pecuniam aut promiserint aut stipulati sunt, ipso iure et singuli in solidum debentur et singuli debent: ideoque petitione huius tota solvitur obligatio*).

Digestų (D.45.2.3.1) pateikiamoje Ulpiano ištraukoje analogiškai nurodoma, jog esant dviems skolininkams galima vieno iš jų reikalauti sumokėti visą skolą, kadangi kiekvienas iš jų turi pareigą sumokėti visą skolos sumą ir bet kurio galima to reikalauti.

Venulėjus (D.46.2.31.1) nurodo, kad lygiai taip pat ir stipuliacijos atveju esant dviems kreditoriams teisinės pasekmės sukelia įvykdymas vienam iš jų, o jeigu vienas iš tokių kreditorių reikštų ieškinį, tai ginčo dalykas yra visa tai, ką skolininkas pagal prievolę turi pareigą atlikti.

Analogiškas nuostatas įtvirtina ir šiuolaikinė teisė (CK 6.6 str. 4 d., 7 d., 6.18 str. 1 d.).

Reikia pabrėžti, jog šiuolaikinė civilinė teisė perėmė ne tik solidariosios prievolės esmę, bet ir kai kuriuos kriterijus, kuriais remiantis prievolė pripažįstama solidariąja. Štai CK 6.6 str. 2 d. pažymima, jog prievolė gali būti laikoma solidariąja nepriklausomai nuo to, kad vieno skolininko pareiga pagal jos įvykdymo sąlygas skiriasi nuo kitų skolininkų pareigos. Šis principas suformuluotas Marcijano tezeje (D.22.1.32.4): vienam iš dviejų solidariųjų skolininkų įvykdžius prievolę, ji laikoma pasibaigusia, nepriklausomai nuo to, kad kitas skolininkas buvo praleidęs jam vienam nustatytą vykdymo terminą (lot. – *sed si duo rei promittendi sint, alterius mora alteri non nocet*)²⁶.

Romėnų teisės šaltiniuose randame suformuluotą ir galimybės pasirinkti solidarųjį kreditorių principą. Štai Digestai (D.45.2.16) pateikia Gajaus ištrauką, kurioje nurodoma: jeigu vienas iš solidarųjį kreditorių pareiškė ieškinį skolininkui dėl prievolės įvykdymo, pasiūlymai sumokėti kitam kreditoriui nesukelia jokių teisinių pasekmių (lot. – *ex duobus reis stipulandi si semel unus egerit, alteri promissor efferendo pecuniam nihil agit*). Kaip minėta, ši nuostata perkelta į šiuolaikinę teisę (CK 6.19 str.).

Romėnai taip pat suformulavo ir pasyviojo solidarumo nepaveldimumo principą. Jie nustatė, kad solidarumo režimas taikomas tik pirminiams teisinio santykio dalyviams, o

²⁶ *Cit. op.* 1, p. 163.

tarp solidariųjų skolininkų ar kreditorių įpėdinių solidarioji prievolė yra dalijama. Kita vertus, romėnai numatė ir išimtis iš bendrųjų normų. Štai Markas Porcijus Katonas (D.45.1.4.1) pažymėjo, jog solidarioji prievolė tarp įpėdinių nedalijama tuo atveju, kai ji yra nedali (lot. – *individuus*), pavyzdžiui, skolininko pareiga nustatyti servitutą. Šios taisyklės ir jų išimtyms nepakitusios įtvirtintos ir mūsų teisėje (CK 6.10 str., 5.52 str.).

Solidariąją prievolę įvykdžiusio skolininko atgręžtinis reikalavimas kitiems bendraskoliams (regreso teisė) pradžioje romėnų teisėje buvo galimas tik esant tam tikram išoriniam santykiui tarp bendraskolių (pavyzdžiui, bendrovės ar pavedimo sutarčiai), vėliau susiformuoja vadinamasis *beneficium cedendarum actionum*, suteikiantis teisę prievolę įvykdžiusiam skolininkui perleisti teisę į ieškinį, o neatlikus – taikytas savarankiškas regresinis ieškinytis (lot. – *actio utilis*). Šiuolaikinėje teisėje įtvirtintas vėlesnėje romėnų teisėje taikytas leidimas be jokių papildomų sąlygų vienam iš skolininkų įvykdžius prievolę regreso tvarka reikalauti iš kitų bendraskolių lygiomis dalimis to, ką jis įvykdė, atskaičius jam priklausančią dalį (CK 6.9 str. 1 d.).

2.3.2. Prievolės dalyvių pasikeitimas

Pirmiausia romėnai pripažino prievolės perkėlimą paveldėjimo būdu. Jau dvylikos lentelių įstatymai numatė reikalavimo ir skolos padalijimą keliems įpėdiniams atsižvelgiant į paveldimą dalį. Romėnų teisininkai prievolės perkėlimą paveldėjimu grindė tuo, kad įpėdinis yra lyg ir palikėjo asmenybės tęsėjas. Šią mintį argumentavo šeimininis romėnų nuosavybės pobūdis: mirus šeimos tėvui (lot. – *pater familias*), palikimui priimti nereikėjo net šeimos galvai pavaldžių asmenų sutikimo, kadangi ir *pater familias* gyvam esant šie buvo šeimos nuosavybės dalyviai, tik negalėjo įgyvendinti savo teisių, nes pavaldžius asmenis, kaip teisės subjektus, tarytum užgoždavo *pater familias*. Palikėjo turtinės reikalavimo teisės ir palikėjo turtinės prievolės perkėlimą įpėdiniams, t.y. paveldėjimą, kaip vieną iš prievolės dalyvių pakeitimo būdų, numato ir šiuolaikinė teisė (CK 5.1 str. 2 d.).

Kol kreditorius ir debitorius buvo gyvi, senoji teisė jų, kaip prievolės dalyvių, pakeisti neleido. Natūriniam ūkiui užleidus vietą prekybei gamybai, prievolės tapo reikšminga daugelio romėnų turto dalimi, todėl jas reikėjo padaryti lankstesnes. Tam buvo skirta novacija – atnaujinimas (lot. – *novatio*). Novacija – tai pasibaigimas pradinės prievolės, kurios dalyvis – vienas kreditorius, ir sukūrimas naujos prievolės, kurios dalyvis yra jau kitas kreditorius. Kitaip sakant, pirmojo sutikimu naujasis kreditorius ir debitorius sudaro tokią pačią sutartį kaip pradinė, siekdami nauja prievole pakeisti

pirmesnę. Šiuolaikinėje teisėje romėniškoji novacijos samprata išplėsta, t.y. novacija laikomi ir tie atvejai, kai pakeičiamas pradinės prievolės dalykas ar vykdymo būdas (CK 6.141 str. 1 d.).

Novacija nepatogi tuo, kad, norint pakeisti kreditorių, reikėjo ne tik abiejų kreditorių (senojo ir naujojo), bet ir debitoriaus sutikimo ir net jo asmeniško dalyvavimo atliekant novaciją. Todėl debitorius galėjo novaciją sabotuoti. Be to, novacijai nutraukus pradinę prievolę, baigdavosi ir jos garantijų galia (įkeitimo, reikalavimo pirmumo teisė ir pan.)²⁷.

Gyvenimas reikalavo rasti būdą prievolės kreditoriui pakeisti, nesugriaunant pačios prievolės. Šiam tikslui panaudotas procesinio atstovavimo institutas.

Kreditorius, norintis perleisti reikalavimo teisę (cedentas), skirdamas asmenį, kuriam nori perleisti savo teisę (cesionariją), savo atstovu, į ieškinio formulę įrašydavo išlygą, kad visa tai, ką cesionarijus išieškos iš debitoriaus, jis turi teisę niekam neatsiskaitydamas įtraukti į savo turtą. Todėl toks atstovas buvo vadinamas įgaliotuoju savo naudai (lot. – *procurator in rem suam*). Taigi cesija ir cesionarijaus santykiai grįsti pavedimo sutartimi. Toks netiesioginis cesijos būdas irgi buvo netobulas. Pirmia, pavedimo sutartį (lot. – *mandatum agendi*), kaip grindžiamą išskirtiniu šalių tarpusavio pasitikėjimu, buvo galima vienašališkai bet kada nutraukti. Antra, ją nutraukdavo vienos iš šalių mirtis. Todėl tol, kol cesionarijus neįgyvendino ceduoto reikalavimo, jo padėtis buvo netvirta. Be to, cesionarijus buvo tik procesinis atstovas teisme, todėl debitoriaus prievolės įvykdymas tiesiogiai cesionarijui buvo visiškai teisėtas ir nutraukdavo prievolę ir, žinoma, cesionarijaus teises²⁸.

Cesionarijaus teisių apsauga pamažu stiprinta. Pirmiausia praktika nustatė taisyklę, kad cesionarijaus, jau pateikusio ieškinį, įgaliojimus galima panaikinti tik dėl svarbios priežasties (lot. – *causa cognita*). Paskui imta praktikuoti *denuntiatio* – pranešimą skolininkui apie cesiją. Esant tokiam pranešimui, prievolės įvykdymas cedentui jos nenutraukdavo. Pagaliau cesionarijui suteikta savarankiško, analogiško kaip ir cedentui, ieškinio teisė, tik į jo formulę įtraukiama fikcija, kad cesionarijus yra cedento įpėdinis²⁹.

Teoriškai romėnų teisė niekuomet nepripažino iš prievolės išplaukiančių teisių perleidimo. Cesionarijui, panašiai kaip ir bonitariniam savininkui, teikta tik teisminė jo interesų apsauga. Romėnai sakė: perleisti ieškinį (lot. – *cedere actionem*), o ne perleisti prievolę (lot. – *cedere obligationem*)³⁰.

²⁷ Cit. op. 5, p. 226.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

Cesijos būdu perleidžiamų teisių katalogas buvo išsamus. Ulpianas rašė: niekas negali perleisti kitam daugiau teisių, negu pats jų turi (lot. – *nemo plus iuris ad alium transfere potest quam ipse haberet*). Vadinasi, cesionarijus įgydavo tiek pat teisių, kiek ir cedentas.

Leista perleisti ne visas teises: nebuvo leidžiama perleisti teises, glaudžiai susijusias su kreditoriumi, pavyzdžiui, teisės į alimentus, teisės, dėl kurios jau pateiktas ieškinys. Kiekvieną teisę specialiu susitarimu buvo galima paversti neperleidžiama. CK 6.102 str. taip pat nustato atvejus, kada yra draudžiama perleisti reikalavimą.

Digestuose nustatyta tokia cedento atsakomybė: cedentas atsako už tai, kad prievolė tikrai egzistuoja ir yra teisiškai pagrįsta, bet neatsako už jos išieškojimą, įgyvendinimo realumą, jeigu cesija įvykdyta neatlygintinai. CK 6.105 str. įtvirtina analogišką perleidusio reikalavimą kreditoriaus atsakomybę.

Prireikus pradinį skolininką pakeisti nauju, reikalauta kreditoriaus sutikimo. To paties reikalaujama ir CK 6.116 str. 1 d.

2.4. *Prievolių atsiradimo pagrindai*

Romos respublikos laikotarpio pradžioje buvo du pagrindiniai prievolių atsiradimo šaltiniai: sutartys (lot. – *contractus*) ir teisės pažeidimai (lot. – *delicta*). Gajus Institucijose teigia, kad toks skirstymas apima visus be išimties galimus prievolių atsiradimo šaltinius.

Vystantis ūkiniams santykiams ir prekybai, atsirado prievolių, kurios aiškiai kilusios ne iš sutarčių ir ne iš deliktų. Vienos iš jų buvo panašios į prievoles, atsiradusias iš sutarties, todėl vadintos prievolėmis tarytum iš sutarties (lot. – *obligationes quasi ex contractu*), kitos – panašios į prievoles, kilusias iš deliktų, ir vadintos prievolėmis tarytum iš deliktų (lot. – *obligationes quasi ex delicta*).

V. Mikelėnas teigia, jog sisteminė CK analizė leidžia daryti išvadą šiuolaikinėje teisėje esant penkis prievolių atsiradimo pagrindus: tai vienašaliai sandoriai, daugiašaliai sandoriai (sutartys), deliktai, kvazisutartys ir įstatymai³¹. Tačiau tai nepaneigia fakto, jog romėnų teisėje egzistavęs prievolių atsiradimo šaltinių skirstymas į keturias rūšis padarė įtaką ir šiuolaikinei teisei. M. Jonaitis, nurodydamas veiksnius, įtakojusius penkių prievolių atsiradimo pagrindų išskyrimą, greta Modestino atliktos klasifikacijos, kurios įtakoje išskirta *obligationes ex lege* kategorija, ir užsienio valstybių teisės doktrinos įtakos, greta *obligationes ex contractu* išskiriančios vienašalius sandorius, kaip prievolių atsiradimo pagrindą, pabrėžia ir keturnarės Justiniano Institucijų sistemos, kuri galiojančioje teisėje yra modifikuota (neiškiriama kvazideliktinių prievolių kategorija), įtaką³².

2.4.1. **Deliktai**

Nusikaltimais romėnai laikė neleistinus asmens veiksmus prieš kitą asmenį. Tie nusikaltimai, kurie gimdo prievoles, buvo privatiniai nusikaltimai (lot. – *delicta privata*). Juos reikia skirti nuo viešųjų nusikaltimų (lot. – *delicta publica*). Viešieji nusikaltimai – tai veiksmai, kurie pažeidžia viešąjį interesą. Už juos skiriamos kūniškos arba piniginės bausmės iš esmės netekdavo nukentėjusiesiems. Privatiniai nusikaltimai pažeidžia tik privatų interesą. Bausmė, kuri pradžioje būdavo kartais kūniška ir kuri vėliau visada būdavo piniginė bausmė, priklausė tik nuo nukentėjusiojo asmens. Tik pastarasis galėjo kelti bylą ir reikalauti paskirti bausmę taip, kaip ir kitas skolas atlyginti.

³¹ *Cit. op. 2*, p. 60.

³² *Cit. op. 2*, p. 180.

Šiuolaikinė teisė taip pat numato asmenų civilinę atsakomybę už žalą, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais (CK 6.245 str. 4 d.). CK 6.263 str. 1 d. įtvirtina generalinio delikto taisyklę – kiekvienam asmeniui nustato pareigą laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarytų kitam asmeniui žalos. Jei asmuo nesilaiko tokio elgesio reikalavimo ir dėl to atsiranda žala kitam asmeniui, turtui, už žalą atsakingas asmuo privalo ją atlyginti, o įstatymų nustatytais atvejais privalo atlyginti ir neturtinę žalą (CK 6.263 str. 2 d.).

2.4.2. Quasi nusikaltimų prievolės

Gajus ir Justinianas nurodė keturias *quasi* nusikaltimų prievoles:

- 1) pretorinis skundas dėl teisėjo veiksmų;
- 2) pretorinis skundas asmeniui, kurio bute buvę daiktai padarė žalos kitam asmeniui;
- 3) skundas asmeniui, kuris laiko daiktą taip, kad šis gali nukristi į gatvę ir padaryti nuostolių;
- 4) skundas dėl tarnų padarytų nuostolių.

Šią prievolių atsiradimo pagrindų rūšį randame ir šiuolaikinėje teisėje. Ji perimta netiesiogiai, mūsų teisės normose įtvirtintos romėnų teisės nuostatos šiek tiek pakitusios, tačiau pagrindinė šių nuostatų idėja be abejonės romėniška.

Pretoriniu skundu, *actio in bonum et aequum concepta*, galima buvo skųsti teisėją, kuris blogai išsprendė bylą, t.y. kuris dėl apsileidimo ar blogos sąžinės padarė blogą sprendimą, taip pat teisėją, kuris neįvykdė savo pareigos dėl bet kokių priežasčių, pavyzdžiui, jei teisėjas paskirtą dieną neatėjo spręsti bylos. Tokiu atveju nusikaltėlis turėdavo atlyginti padarytus jo nusikaltimu nuostolius. CK taip pat įtvirtinta atsakomybė už teisėjo ir teismo, ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei prokuroro neteisėtais veiksmais padarytą žalą (CK 6.272 str.), dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų atlikimo atsiradusią žalą (CK 6.271 str.). Skirtumas mūsų teisėje nuo romėnų teisės toks, kad CK, palyginti su romėnų teise, išplėstas žalą sukėlusiu asmenų ratas ir tai, kad šiuolaikinėje teisėje žalą atlygina ne pats dėl jos atsiradimo kaltas asmuo, bet valstybė (CK 6.271 str. 1 d., 6.272 str. 1 d., 2 d.). Tačiau jeigu žala atsirado dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuratūros ar teismo pareigūnų, teisėjų tyčinių veiksmų, tai valstybė, atlyginusi žalą,

įgyja atgręžtinio reikalavimo teisę iš atitinkamų pareigūnų įstatymų nustatyta tvarka išieškoti įstatymų nustatyto dydžio sumas (CK 6.272 str. 4 d.).

Pretorinį skundą buvo galima pareikšti asmeniui, iš kurio buto išmesti arba išlieti daiktai padarė kitam asmeniui nuostolių. Jei tuo būdu buvo sužalotas arba sunaikintas kito asmens daiktas, gyvulys arba vergas, tai turto savininkas galėjo reikalauti atlyginti dvigubai. Jei tuo būdu buvo sužeistas laisvas žmogus, tai jis galėjo skųstis *actio in bonum et aequum concepta*, kuria galėjo reikalauti atlyginti nuostolius, kuriuos nustato pats teisėjas. Jei tuo būdu buvo užmuštas laisvas žmogus, tai kiekvienas asmuo galėjo reikalauti, kad nusikaltėlis būtų nubaustas pinigine bauda. CK taip pat įtvirtina statinių savininko (valdytojo) atsakomybę, atsakomybę už gyvūnų padarytą žalą, už didesnio pavojaus šaltiniu padarytą žalą (CK 6.266 str., 6.267 str., 6.270 str.). Šiuolaikinė teisė nenumato romėnų taikytų baudinių nuostolių – dvigubo patirtų nuostolių atlyginimo dydžio, taip pat neskiro nuostolių atlyginimo taisyklių pagal tai, kokia asmens socialinė, teisinė ar kitokia padėtis. Vis dėlto pati idėja dėl atsakomybės be kaltės už valdomus daiktus perimta nepakitusi šiuolaikinėje teisėje.

Actio praetoria de positis et suspensis buvo skundas, kuriuo kiekvienas asmuo galėjo reikalauti baudos tam, kuris padėjo arba pakabino daiktą taip, kad jis gali nukristi į gatvę ir padaryti bet kam nuostolių. Iš šio ieškinio yra kilusi CK 1.138 str. 3 p., 6.255 str. įtvirtinta prevencinio ieškinio samprata. Romėnai konkrečiai formulavo taisyklę, kada gali būti pareiškiamas ieškinys žalai dar neatsiradus – kai daiktas padėtas ar pakabintas taip, kad gali nukristi ir dėl to padaryti nuostolių. Šiuolaikinė teisė perėmė šią romėnų suformuluotą taisyklę ir įtvirtino ją papildytą, bendresnę: prevencinis ieškinys gali būti pareiškiamas bet koku atveju, kai yra realus pavojus, kad ateityje gali būti padaryta žalos, kuri gali atsirasti ne tik netinkamai padėjus ar pakabinus daiktą, bet ir daugeliu kitų atvejų, kurių romėnų teisė nenumatė.

Pretoriniai skundai, kuriais galima buvo skųsti laivų, smulkių ir užvažiuojamųjų kelių savininkus už jų tarnų veiksmus. Šiuolaikinė teisė perėmė atsakomybės už kitų asmenų veiksmais padarytą žalą idėją ir ją išplėtojo, įtvirtindama atsakomybę už sandomų darbuotojų veiksmais padarytą žalą, už savo veiksmų reikšmės suprasti negalinčio fizinio asmens padarytą žalą, už pripažinto neveiksniu fizinio asmens padarytą žalą, už nepilnamečių iki keturiolikos metų padarytą žalą, už nepilnamečių nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų padarytą žalą, tėvų, kurių vadžia apribota, civilinę atsakomybę už jų nepilnamečių vaikų padarytą žalą, taip pat pareigą atlyginti kitais įstatymų numatytais atvejais dėl kito asmens veiksmų atsiradusią žalą arba savo valdomų

daiktų veiksmams padarytą žalą (CK 6.263 str. 3 d., 6.264 str., 6.265 str., 6.268 str., 6.275 – 6.278 str.).

2.4.3. Iš sutarčių kilusios prievolės

Romėnų teisėje neužteko šalių valių sutapimo, kad gimtų prievolė. Susitarimas, kad jis būtų privalomas, turėjo būti apvilktas teisinio iškilmingumo rūbais, kurie jį paverčia sutartimi. Taigi buvo reikalinga teisinė forma, kurią saugojo skundas. Paprastas šalių valių sutapimas Romoje neturėjo teisinės svarbos, bet, įdedant tą valių sutapimą į iškilmingos sutarties rėmus, galima tokią svarbą jam suteikti. Tai vadinamoji formalizmo sistema. Tokia sistema turėjo savų pranašumų: aiškumo ir tikrumo; sutarties sudarymą buvo nesunku įrodyti liudytojų pagalba – pagrindine to meto įrodinėjimo priemone; laikas nuo valių sutapimo iki iškilmingo sutarties sudarymo leisdavo permąstyti sutarties esmę ir turinį; vykdymo atžvilgiu teisėjui būdavo lengviau konstatuoti formalinės sutarties turinį nei šalių valių sutapimo turinį; formalinės sutarties turinys aiškiai joje išreikštas, akivaizdu, koks jos turinys, sutarties sąlygų aiškinimas, interpretavimas nereikalingas, kreditorius yra tikras, ką gaus sutartį vykdant, o debitorius – ką turės atlikti. Tokios sistemos trūkumai: laiko gaišimas dėl procedūrų; reikalingas abiejų šalių suėjimas į vieną vietą; interpretacijos griežtumas gali būti staigmena šalims dėl galimų nuostolių: kreditoriui – dėl negalėjimo reikalauti tų nuostolių, kurie nenumatyti sutartyje, debitoriui – dėl negalėjimo atsisakyti vykdyti sutartį, net jei jis gali įrodyti, kad tai yra klaida arba kad sudarė sutartį grasinamas, taip pat negali reikalauti užtęsti sutarties vykdymą, kad galėtų ją įvykdyti geruoju.

Šiuolaikinė teisė sutartimis pripažįsta bet kokius dviejų ar daugiau asmenų susitarimus sukurti, pakeisti ar nutraukti civilinius teisinius santykius (CK 6.154 str. 1 d.), o formos reikalavimų nesilaikymas turi įtakos sutarties galiojimui tik išakmiai įstatymų nustatytais atvejais (CK 1.93 str.1 d.).

Romėnų teisininkai nustatė taisyklę, jog bendrąjį visų sutarčių pobūdį nustato dvi idėjos: esminių elementų idėja, būtent tų elementų, be kurių, neminint specialių kiekvienos sutarties sąlygų, negali būti sutarties, ir atsitiktinių elementų idėja, t.y. idėja tų elementų, kurių nebuvimas nenaikina sutarties, bet kurie, atsižvelgiant į konkretų atsitikimą, sutartyse gali būti arba nebūti. Šiuolaikinėje teisėje taip pat egzistuoja reikalavimai, kurių nesilaikius sudaryta sutartis laikoma negaliojančia ar net nesudaryta.

2.4.3.1. Esminiai sutarčių elementai

Esminiai sutarčių elementai, nuo kurių priklauso sutarties galiojimas arba bent jos padariniai, apima tris dalykus: iš sutarties kilusios prievolės dalyką; pagrindą, kuriuo šalys prisiima vykdyti sutartį; patį šalių susitarimą, kurį gali duoti tik tinkamos (lot. – *capabiles*) šalys ir kuris negali būti ydingas. Šiuolaikinė teisė išskiria du reikalavimus, kurių pakanka sutarties galiojimui: veiksnių šalių susitarimas, o įstatymų nustatytais atvejais – ir sutarties forma (CK 6.159 str.).

Sutarties dalyku buvo laikoma tai, dėl ko šalys susitarė, t.y. tai, ką debitorius įsipareigoja atlikti ar neatlikti ir ko kreditorius turi teisę reikalauti. Dalykas galėjo būti daiktai, veiksmai, paslaugos³³. Be šio dalyko neįmanoma pati sutartis. Sutartyje yra tiek dalykų, kiek sutartis gimdo atskirų prievolių.

Dalykas gali būti labai įvairus: nuosavybės perleidimas arba daiktinės teisės nustatymas (lot. – *dare*), veiksmas (lot. – *facere*) ir pasižadėjimas ką nors tiekti, patikrinti (lot. – *praestare*). Kitaip tariant, sutarties, kaip ir bet kurios prievolės, dalykas yra koks nors debitoriaus veiksmas arba neveikimas. Tačiau, kad ir koks būtų sutarties dalykas, jis turi atitikti keturias sąlygas: jis turi būti teisėtas, galimas, turi tenkinti kreditoriaus interesą, jį turi sudaryti debitoriaus pasižadėjimas kreditoriui. Tokie patys reikalavimai sutarčių objektui taikomi ir šiuolaikinėje teisėje.

Pozityvus ar negatyvus veiksmas, kuris sudaro prievolės dalyką, turi būti leistinas, neturi prieštarauti dorovei. Pasižadėjimas padaryti nusikaltimą arba leisti kitam padaryti nusikaltimą, taip pat pasižadėjimas dėl būsimojo paveldėjimo, yra niekingas, nes jo dalykas neleistinas. Šiuolaikinė teisė taip pat reikalauja, kad prievolės dalykas neprieštarautų įstatymams, viešajai tvarkai ir gerai moralei (CK 6.3 str. 1 d.).

Veiksmas turi būti galimas. Nėra nei prievolės, nei sutarties, jei įsipareigojimo dalykas yra fiziškai arba teisiškai negalimas.

Prievolės dalykas turi teikti kreditoriui naudos, turi tenkinti kreditoriaus interesą. Jei nėra intereso, tai nėra nei prievolės, nei sutarties. Šis principas buvo taikomas iš esmės trim atvejais: kada objektas jau priklausė kreditoriui (šiuolaikinė teisė tai reglamentuoja kaip tariamuosius, apsimestinius sandorius – CK 1.86 str., 1.87 str.); kada dalykas nebuvo aiškiai nustatytas (CK 6.3 str. 2 d. kelia tokį patį reikalavimą – kad prievolės dalykas būtų apibūdintas pagal rūšį ar kiekį arba kad jį būtų galima apibūdinti pagal kitus kriterijus); kada kreditoriaus interesas nebuvo piniginis interesas arba interesas, kurio nebuvo galima įvertinti pinigais – tai buvo ginčijamas klausimas, tačiau dauguma mokslininkų sutiko su

³³ *Cit. op.* 7, p. 32.

tokia nuomone, o kalbant tik apie sutarčių prievolės galima teigti, kad, išskiriant keletą retų atsitikimų, jos reikalauja kreditoriaus piniginio intereso buvimo, nepakanka artimo meilės intereso buvimo, kad tą interesą būtų galima įvertinti pinigais (šiuolaikinė teisė šio reikalavimo kaip būtinojo nenumato: CK 6.3 str. 4 d. nustato, kad prievolės dalykas gali turėti piniginę arba nepiniginę išraišką).

Prievolės dalykas turi būti įsipareigotas paties sutarties dalyvio (kreditoriaus), bet ne trečiojo asmens naudai; be to, jį turi įsipareigoti sutarties dalyvis (debitorius), bet ne trečiasis asmuo. Šitas reikalavimas nepanaikino dviejų sistemų, kurias kiek daugiau išsirutuliojusi teisė pripažino, būtent: pasižadėjimo trečiojo asmens naudai sistemos, pagal kurią pripažinta, kad tam tikras sutarties padarinys turi veikti trečiąjį asmenį, kuris nėra sutarties dalyvis, ir artimos, vis dėlto kiek kitokios, atstovavimo sistemos, pagal kurią sutartis yra sudaroma ne to asmens, kuris yra sutarties dalyvis³⁴. Šiuolaikinėje teisėje sutartis taip pat gali būti sudaryta per atstovą bei trečiojo asmens naudai, nereikalaujama, kad šalys įsipareigotų tik viena kitos naudai, taip pat yra galimybė sudaryti sandorius per atstovą (CK 6.191 str., 2.132 str.).

Sunku įsivaizduoti prievolę, kuri neturėtų dalyko, tačiau labai gerai galima įsivaizduoti prievolę, kuri yra nustatyta be tam tikro pagrindo, be tam tikros priežasties. Šiuolaikinė moderniškoji teisė prievolės kilmę sieja su tikslu, priežastimi, kurią šalis turėjo omenyje, sudarydama sutartį. Senojoje romėnų teisėje priežasties buvimas buvo esminė *nexum* sąlyga. Debitoriaus prievolė atsirasdavo tik nuo iškilmingos formulės pareiškimo, pavyzdžiui, verbalinėje sutartyje debitoriaus prievolę nustatė tik taisyklingas debitoriaus atsakymas į kreditoriaus pateiktą klausimą. Be šio atsakymo negalėjo būti prievolės. Tokia prievolė buvo, nors iš tikro to pagrindo, dėl kurio buvo sudaryta sutartis, visai nebuvo (pavyzdžiui, jei debitorius, tikėdamas, jog jis gaus paskolą, pasižadėjo gražinti tam tikrą pinigų sumą, kurios jis nėra gavęs). Taip pat prievolė buvo, nors tas pagrindas, dėl kurio sudaryta sutartis, būtų buvęs neleistinas ir net priešingas dorovei (pavyzdžiui, jei vienas asmuo pažadėtų kitam asmeniui tam tikrą pinigų sumą, kad pastarasis padarytų kokį nors nusikaltimą arba kad jis kokio nors nusikaltimo nepadarytų). Kad sutarties galiojimas būtų galėjęs atsirasti nuo jos pagrindo arba nuo jos motyvo, reikėjo, kad tas pagrindas arba motyvas sudarytų sutarties sąlygą. Formalinėse sutartyse to padaryti nebuvo įmanoma, bet tai buvo galima padaryti verbalinėse sutartyse.

Naujesnėje teisėje neformalinių sutarčių galiojimas priklausė nuo realaus ir leistino pagrindo buvimo, o dar vėliau nuo tų reikalavimų buvimo priklausė ir formalinių sutarčių galiojimas. Ta sutartis, kur vienos šalies prievolė neturėjo pagrindo arba turėjo neleistiną

³⁴ *Cit. op.* 4, p. 79.

pagrindą, buvo niekinė, nes antrosios šalies prievolė neturėjo objekto arba tas objektas buvo neleistinas. Taip pat nebuvo jokio susitarimo, kurio pagrindas buvo nemoralus ir neleistinas ir iš kurio buvo padaryta neformalinė sutartis. Susitarimas, kurio pagrindas yra klaidingas arba neleistinas, niekada negalėjo galioti kaip neformalinė sutartis.

Tuo tarpu formalinių sutarčių kilmė niekada nepriklausė nuo pagrindo. Tačiau ilgainiui prieita prie išvados, pagal kurią formalinės sutarties, jei ji neturi pagrindo arba jei jos pagrindas yra neleistinas, padariniai yra paralyžiuoti³⁵.

Šiuolaikinė teisė nereikalauja, kad sutartis turėtų kokį nors pagrindą, ji tik nurodo, kad sutarties pagrindas, jei toks egzistuoja, neprieštarautų viešajai tvarkai, gerai moralei, imperatyvioms įstatymų normoms (CK 1.80 str., 1.81 str.), tokio reikalavimo neatitinkančios sutartys yra negaliojančios.

Kad įvyktų sutartis, reikia, kad šalių valios sutaptų (lot. – *duorum pluriumve in idem placitum consensus*). CK 6.154 str. 1 d. taip pat nustato, kad sutartis yra dviejų ar daugiau asmenų susitarimas, t.y. reikalinga suderinta sutarties šalių valia. Romėnai nustatė, kad jei nėra sutikimo, nėra ir sutarties tokiais atvejais: kada tik debitorius išreiškia savo valią (šiuolaikinė teisė taip pat sutartimi nelaiko vienos šalies išreikštos valios, t.y. sutartimi laikoma dviejų ar daugiau šalių suderinta valia, tuo tarpu vieno asmens valios išreiškimas laikomas vienašaliu sandoriu, bet ne sutartimi); kada pasiūlymas yra atsiimtas dar prieš jo priėmimą (CK 6.169 str. 1 d. numatyta, kad ofertą galima atšaukti, jeigu pranešimą apie jos atšaukimą akceptantas gauna prieš išsiųsdamas akceptą, taigi tokiu būdu atšaukus ofertą sutarties nebus); kada susitarimas nėra rimtas, jis duotas tik juokais (lot. – *jocandi causa*) (šiuolaikinėje teisėje nėra įtvirtinta pažodinė šios taisyklės išraiška, tačiau CK 6.193 str. 1 d. įtvirtinta pareiga sutartį aiškinti pirmiausia atsižvelgiant į tikruosius šalių ketinimus, o ne pažodinį tekstą, CK 1.90 str. numatyta galimybė sandorį pripažinti negaliojančiu dėl esminio suklydimo, kuriuo laikomas ir klydimas dėl šalies valios išraiškos, kas reiškia, jog nerimtai, juokais sudaryta sutartis gali būti pripažinta negaliojančia, taip pat CK 1.5 str. įtvirtintas protingumo principas reikalauja į nerimtus susitarimus nekreipti dėmesio, laikyti, kad prievolė neatsirado)³⁶.

Sutikimo ydas romėnai skirstė į tris rūšis: klaidos, apgaulės ir baimės. Šiuolaikinė teisė perėmė šią romėnų teisėje suformuluotą taisyklę ir įtvirtino ją šiek tiek pakitusią, t.y. nustatė, kad negaliojančiais laikomi sandoriai, kurie sudaryti dėl suklydimo, apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo

³⁵ *Cit. op.* 4, p. 90.

³⁶ *Cit. op.* 2, p. 53.

piktavališko susitarimo su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių (CK 1.90 str., 1.91 str.).

Šalių tinkamumą romėnų teisėje lėmė šalies teisnumas ir veiksnumas. Teisnumą lėmė trys asmens teisinės padėtys (lot. – *status*): vergas, kuris neturi *status libertatis*, kurio asmenybė nepripažinta *jure civili* ar *jure naturali* (tokią galimybę numatė tik vėlesnė teisė), gali būti natūralinės prievolės subjektu, tačiau *jure civili* jokia sutartimi jis negali tapti nei kreditorium, nei debitorium; peregrino, kuris neturi *status civitatis*, asmenybę pripažįsta ne tik prigimtinė teisė (lot. – *jus naturale*), bet ir tautų teisė (*jus gentium*), todėl jis gali sudaryti visas tautų teisės sutartis, tačiau kol dar nebuvo gavęs *jus commercii*, negalėjo daryti kai kurių civilinės teisės sutarčių; esantis *in patria potestate* asmuo buvo teisus, t.y. galėjo tapti tiek kreditorium, tiek debitorium. Veiksnumą lėmė amžius, lytis, psichinė būklė ir turto eikvojimas. Bepročiai ir *infantes* negalėjo būti nei sutarčių kreditoriais, nei jų debitoriais. Turto eikvotojai negalėjo būti sutarčių kreditoriais, bet galėjo būti jų debitoriais. Mažamečiai, kurie jau yra išėję iš *infantia*, taip pat moterys, galėjo būti kreditoriais, bet negalėjo būti debitoriais, išskyrus nedideles išimtis.

Šiuolaikinėje teisėje tinkama šalimi laikomas teisus ir veiksnus asmuo, tačiau, skirtingai nei romėnų laikais, mūsų teisėje teisnūs yra visi fiziniai asmenys nuo gimimo iki mirties (CK 2.1 str., 2.2 str.), o veiksnumą lemia asmens amžius, psichikos būklė, piktnaudžiavimas alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis (CK 2.5 str., 2.7 str. – 2.11 str.), tuo tarpu asmens lytis ar visuomeninė, socialinė padėtis asmens veiksnumui įtakos neturi.

2.4.3.2. Atsitiktiniai sutarčių elementai

Sutarties nuostatų, kurias šalys galėjo numatyti sutartyje, romėnų teisėje skaičius buvo beribis. Keletas tokių nuostatų: terminas (lot. – *dies*) – būsimas ir tikras įvykis, nuo kurio priklauso teisės vykdymas arba panaikinimas; sąlyga (lot. – *condictio*) – būsimas ir netikras įvykis, nuo kurio priklauso teisės atsiradimas ar pasibaigimas; *modus* – nustatymas alternatyvinės prievolės, turinčios du objektus, kurių vieną sumokėjus, išnyksta debitoriaus prievolė; pasižadėjimas mokėti tam tikrą pinigų sumą, jei nebus duotas numatytas daiktas (lot. – *stipulatio poenae*); sutarties vykdymo vietos pasirinkimas (lot. – *locus*); duodama kreditoriaus naudai garantija ir t.t. Sutarčių elementų, romėnų vadintų atsitiktiniais, yra numatyta ir šiuolaikinėje teisėje labai įvairių: alternatyvus prievolės vykdymo būdas (CK 6.26 str.), fakultatyvus prievolės vykdymo būdas (CK 6.29 str.), sąlyga, nuo kurios priklauso sutarties atsiradimas, pasibaigimas ar

pasikeitimas (CK 6.30 str.), prievolėje nustatytas terminas (CK 6.33 str.), prievolės įvykdymo vietos pasirinkimas (CK 6.52 str. 1 d.), garantija (CK 6.89 str.) ir kt.

2.4.4. Prievolės tarytum iš sutarčių

Romėnų teisė žinojo dvi prievolių, kylančių tarytum iš sutarčių, rūšys: *negotiorum gestio* ir *condictio sine causa*. Gajus (D.44.7.5) pažymi, jog aptariamoms prievolėms negali būti laikomos atsirandančiomis nei iš sutarties, nei iš delikto, kadangi asmuo, tvarkantis nesančiojo reikalus, neveikia anksčiau sudarytos sutarties pagrindu. Kita vertus, toks asmens reikalų tvarkymas nėra ir deliktas.

2.4.4.1. Negotiorum gestio

Negotiorum gestio – tai svetimų reikalų tvarkymas be įgaliojimo. Vienas iš reikalavimų tokiam elgesiui – tai siekis sutvarkyti svetimus, ne savus reikalus. CK 6.229 str. 1 d. taip pat nustato, jog kito asmens reikalų tvarkymas yra savanoriškas ir be jokio pavedimo ar išankstinio sutikimo atliekamas kito asmens reikalų tvarkymas. *Negotiorum gestio* nelaikytas toks atvejis, kai asmuo tvarko kito asmens reikalus, manydamas, kad tvarko savus. CK 6.236 str. ši taisyklė taip pat įtvirtinta.

Tvarkant kito asmens reikalus turėjo būti siekiama pozityvaus tikslo, tačiau nebuvo reikalaujama konkretaus rezultato, kaip nurodo Ulpianas. Analogiškai CK 6.233 str. 1 d. nurodoma, kad asmeniui, tvarkiusiam kito asmens reikalus, būtinosios išlaidos bei patirti nuostoliai turi būti atlyginami nepriklausomai nuo to, ar reikalų tvarkymas davė teigiamų rezultatų. Kita vertus, romėnų teisėje iš gestorius reikalauta rūpestingumo. CK 6.299 str. 4 d. taip pat įtvirtina nuostatą, kad asmuo, tvarkantis kito asmens reikalus, privalo veikti tiek rūpestingai ir apdairiai, kiek yra būtina atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, kuriomis jis veikia. Rūpestingumo reikalavimo įgyvendinimas turėjo įtakos gestorius patirtų išlaidų atlyginimui. Gestorius neturėjo teisės pasilikti sau nieko, ką gavo tvarkydamas svetimus reikalus. Jeigu gestorius ko nors neatlikdavo tinkamai arba ką nors, ką gavo tvarkydamas reikalus, pasilikdavo sau, jis turėjo būti nubaustas. Kita vertus laikyta buvus teisinga, kad jam būtų gražinta tai, ką išleido ar kokių išlaidų dėl svetimų reikalų tvarkymo gali turėti ateityje, jeigu reikalus tvarkė rūpestingai ir naudingai (lot. – *utiliter gessit*). Kaip minėta, romėnų suformuluotas išlaidų kito asmens reikalų tvarkytojui taisyklės perėmė šiuolaikinė civilinė teisė (CK 6.233 str., 6.234 str.).

2.4.4.2. Nepagrįstas praturtėjimas

Kitas prievolės tarytum iš sutarčių atvejis – nepagrįstas praturtėjimas. Romėnai nuo labai senų laikų gyveno ta pažiūra, kad asmuo, kuris be jokio pagrindo yra įgijęs kito asmens daiktą, yra daikto grąžinimo debitorius. Etiniu nepagrįsto praturtėjimo instituto pagrindu laikytinas Pomponijaus (D.50.17.206) nurodomas bendrasis principas: remiantis prigimtaine teise yra teisinga, kad niekas negali praturtėti kito sąskaita (lot. – *iure nature aequum est neminem cum auctoris detrimento et iniuria fieri locupletiozem*).

Visų pirma, romėnai laikė, jog nepagrįsto praturtėjimo esama tuomet, kai asmuo, perduodantis turtą, atliekantis mokėjimą, yra įsitikinęs egzistuojant prievolę (lot. – *condictio indebiti*). *Condictio indebiti* yra skundas, kuriuo reikalaujama grąžinti tai, kas sumokėta be jokio reikalo. Šiam skundui gimi reikia mokėjimo, skolos nebuvimo (galimi trys atvejai: kai skolos išvis nebuvo, kai jos nebėra arba dar nėra; kai mokėjimas padarytas ne kreditoriui, bet kitam asmeniui; kada mokėjimas padarytas ne debitoriaus, bet kito asmens) ir klaidos. Ulpianas (D.12.6.1.1) pažymi, kad tas, kas nežinodamas įvykdė neegzistuojančią prievolę, gali reikalauti grąžinti įvykdymą, tačiau tokios teisės neturi tas, kas vykdydamas žinojo, jog neprivalo to daryti. CK 6.238 str. taip pat įtvirtina tariamojo skolininko teisę išreikalauti be pagrindo sumokėtą skolą.

Nuo *condictio indebiti* reikia skirti tuos atvejus, kai perduodamas turtą asmuo tai daro tikėdamasis tam tikrų atsakomųjų veikslių iš gavėjo. Tokie atvejai dažniausiai susiję su bevardėmis sutartimis. Antai Ulpianas (D.12.7.1.1.) pažymi, jog tuomet, kai vykdydamas yra susijęs su kokia nors priežastimi, kuri neatsirado, gali naudotis *condictio*. Julianas (D.12.4.7.1) *causa data non secuta* atvejį iliustruoja pavyzdžiu, kai kraitis duodamas tikintis, kad ateityje bus sudaryta santuoka, tačiau santuokos nesudarius, kraičio davėjas gali naudotis *condictio*. CK 6.237 str. 5 d., analogiškai kaip ir romėnų teisėje, tuos atvejus, kai reikalavimas susijęs su įvykdymo pagal negaliojantį sandorį grąžinimu, laiko turto įgijimu be pagrindo.

Romėnai laikėsi nuomonės, jog negalima reikalauti grąžinti to, kas buvo duota teisei ar geriems papročiams priešingu tikslu. Antai Paulius nurodo, kad tais atvejais, kai abi šalys yra skatinamos netinkamų tikslų (lot. – *causa turpis*), *condictio* netaikoma. Pavyzdžiui, kai teisėjui duodamas kyšis, kad byla būtų išnagrinėta vienos iš šalių naudai³⁷. CK 6.244 str. 1 d. taip pat nustato, kad loterijos ar kitokių žaidimų, grindžiamų rizika ar atsitiktinumu, pagrindu prievolės atsiranda tik tuo atveju, jeigu loterija ar kitokie

³⁷ D.12.5.3.1.

žaidimai buvo organizuoti ir įvyko įstatymų nustatyta tvarka, t.y. tik teisėtai vykdomi loterijos ir rizika grindžiami žaidimai sukelia teises prievolės.

2.5. *Prievolių pasibaigimo pagrindai*

Romoje galiojo taisyklė: koku būdu tampame prievolės dalyviais, tokiu būdu iš jos ir išsilaisviname. Šią simetriją matome jau iš pačių institutų pavadinimų: *obligatio* (prievolė) – surišimas, *solutio* (prievolės pasibaigimas) – atišimas, išlaisvinimas. Seniausiais laikais *solutio* reiškė skolininko išsilaisvinimą iš grandinių, vėliau – atleidimą nuo asmeninės priklausomybės kreditoriui ir galiausiai – prievolės įvykdymą³⁸.

Prievolių pasibaigimo būdai skirstyti į laisvuosius ir nelaisvuosius. Nelaisvasis arba priverstinasis prievolės panaikinimo būdas yra tada, kada prievolė išnyksta be šalių valios, kada ją panaikina koks nors pašalinis faktas, pavyzdžiui, kada prievolė negali įvykti, išrinka mirtis arba sueina tam tikras laikas.

Šiuolaikinė teisė perėmė romėnų teisėje nustatytus prievolių pasibaigimo būdus.

2.5.1. *Laisvieji būdai*

Laisvaisiais prievolės panaikinimo būdais romėnai laikė tuos prievolių pabaigos būdus, kada prievolę panaikina abiejų arba vienos šalies valia. Pagrindiniai laisvieji prievolių panaikinimo būdai yra šie: sumokėjimas (įvykdymas), kompensacija (įskaitymas), novacija, atsisakymas nuo skolos (lot. – *remissio in debiti*), naikinamojo termino sukakimas arba naikinamosios sąlygos įvykimas.

2.5.1.1. *Sumokėjimas (įvykdymas)*

Sumokėjimas, *solutio* siaurąja prasme, yra prievolės panaikinimas įvykdant tai, kas sudarė prievolės objektą (lot. – *praestatio vera rei debita*). Jei prievolės dalykas yra nedaryti, susilaikyti nuo veiksmo, tai ji vykdoma (vadinasi, ir sumokama) susilaikant nuo tam tikro veiksmo; jei prievolės dalykas yra daryti, tai ji įvykdoma atliekant numatytą veiksmą; jei prievolės dalykas yra duoti, tai ji įvykdoma perduodant sutartimi numatyto daikto nuosavybę. Gajus (G.3.168) nurodo, kad prievolė išnyksta, kai asmuo, turintis pareigą vykdyti, ją įvykdo (lot. – *tollitur autem obligatio praecipue solutione eius debetur*).

Natūralu, jog įvykdymas buvo laikomas vienu iš pagrindinių prievolių pasibaigimo būdų.

³⁸ *Cit. op.* 5, p. 228.

Jau minėta, kad seniausiais laikais prievolę buvo galima įvykdyti tik veiksmais, simetriškai priešingais jos sudarymui (lot. – *contrarius actus*), ištariant priešingo turinio formules. Vėlesniais laikais, atkritus formalumams, prievolės įvykdymui kelti kiek kitokie reikalavimai.

Pirma, įvykdymas turėjo tiksliai atitikti prievolės turinį. Progresyvią nuostatą, kad tinkamo įvykdymo sampratą lemia ne kokie nors specifiniai formos reikalavimai, tačiau prievolės ir įvykdymo būdo adekvatumas, pažymi Ulpianas (D.46.3.54, D.50.16.176). Anot jo, „*solutio*“ sąvoka apima bet koki reikalavimo patenkinimą; „*solutio*“ visuomet yra tinkamas, kai vykdoma tai, kas buvo pažadėta. Be kreditoriaus sutikimo nebuvo galima įvykdyti prievolės dalimis, nes ji laikyta vientisa ir jos vykdymas turėjo atitikti atsiradimą. Buvo galima atlikti pakeitimą tik kreditoriaus leidimu. Tai *datio in solutum* – davimas įvykdymo sąskaiton, pavyzdžiui, vietoj pinigų atiduodamas žemės sklypas. Justiniano Institucijose (I.3.29) teigiama: „Prievolė pasibaigia gavus tai, kas priklauso, arba, kreditoriui sutikus, vietoje vieno davus kitą“. Šiuolaikinė teisė prievolės vykdymui kelia reikalavimus, analogiškus aukščiau išvardytiems (CK 6.39, 6.40 str.).

Antra, kreditoriui atsisakius priimti prievolę arba negalint jos priimti dėl to, kad, pavyzdžiui, išvyks, skolininkas galėjo perduoti skolos sumą su procentais į depožitą. Pažymėtina, jog Romoje prasideda prievolės įvykdymo sumokant skolą į depožitą genezė. Visų pirma, depožitas turėjo viešą pobūdį. Jo esmę sudaro tai, kad daiktai buvo antspauduojami (lot. – *obsignatio*) ir paliekami saugoti (lot. – *depositio*) tam tikroje viešojoje vietoje, dažniausiai šventykloje. Šaltiniuose tiesiogiai kalbama tik apie galimybę šiuo būdu įvykdyti pinigines prievoles. Šiuolaikinė teisė kalba ir apie kitokių prievolių galimybę įvykdyti tokiu būdu, pavyzdžiui, prievolė perduoti daiktą (CK 6.56 str. 4 d.). Aiškiai įvardintos ir sumokėjimo į depožitą sukeltos teisinės pasekmės: palūkanų skaičiavimo nutrūkimas, teisės perduoti įkaito objektą pasibaigimas, jeigu kreditorinis reikalavimas buvo užtikrintas. Įvykdymas sumokant tam tikrą sumą depožitą tokias pačias teises pasekmes sukelia ir šiuolaikinėje teisėje (CK 6.56 str. 2 d., 5 d.).

Trečia, kai debitorius (skolininkas) turėjo kelias prievoles, teisė įskaityti eilinį mokėjimą į tam tikrą skolą priklausė skolininkui, o šiam jos nenurodžius, tai padarydavo kreditorius. Nė vienai šaliai nenurodžius skolos, taikyta tokia eiliškumo tvarka: procentai, pagrindinė suma; pirmiausia skolos, pribrendusios priverstiniam išieškojimui, paskui kitos; iš pradžių užtikrintos įkaitu, o vėliau – neužtikrintos. Romėnų nustatytą prievolių vykdymo eiliškumo tvarką šiuolaikinė teisė perėmė bei ją papildė, patikslino romėnų nustatytą tvarką (CK 6.54 str., 6.55 str.).

Ketvirta, prievolės vykdymo vieta turėjo būti ta, kuri nurodyta sutartyje. Tai nurodo Ulpianas (D.13.4.9): tas, kas pažadėjo prievolę įvykdyti konkrečioje vietoje, negali be kreditoriaus sutikimo jos įvykdyti kitur (lot. – *is qui certo loco dare promitti nullo alio loco, quam in quo promisit, solvere invito stipulatore potest*). Taip pat buvo laikomasi nuostatos, kad vykdymo vieta (lot. – *locus solutionis*) gali būti nulemta prievolės esmės, todėl be sutartinio prievolės įvykdymo vietos nustatymo galiojo ir tam tikri bendrieji įstatyminiai principai: individualiais požymiais apibūdinti daiktai turėjo būti perduodami jų buvimo vietoje, o rūšiniai – ten, kur jų buvo galima reikalauti teismo tvarka, dažniausiai skolininko gyvenamojoje vietoje. Šiuolaikinė teisė perėmė romėnų numatytas prievolės vykdymo vietos nustatymo taisykles (CK 6.52 str.).

Penkta, prievolę buvo būtina įvykdyti laiku, t.y. kada numatyta sutartyje. Kai sutartyje įvykdymo laikas nenurodytas ir negalima jo nustatyti, prievolė įvykdoma pagal pirmą kreditoriaus pareikalavimą. Šią taisyklę suformulavo Pomponijus (D.50.17.14): visos prievolės, kurių įvykdymo terminas yra nenustatytas, privalo būti vykdomos nedelsiant (lot. – *in omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesenti die debetur*). Visos šios taisyklės tiesiogiai buvo perkeltos į šiuolaikinę teisę (CK 6.53 str.).

Prievolę galėjo įvykdyti ne tik skolininkas, bet ir kitas asmuo net be skolininko sutikimo. CK 6.50 str. 1 d. taip pat nustato, kad prievolę visiškai ar iš dalies gali įvykdyti trečiasis asmuo, išskyrus atvejus, kai šalių susitarimas ar prievolės esmė reikalauja, kad skolininkas ją įvykdytų asmeniškai.

Prievolę reikėjo įvykdyti kreditoriui arba jo nurodytam asmeniui. Pačioje sutartyje galėjo būti numatytas subsidarius (greta kreditoriaus) įvykdymo priėmėjas. Reikalauta, kad vykdytojas būtų asmuo, turintis teisę disponuoti savo turtu. Įvykdymą galėjo priimti tik veiksnus asmuo. Romėnų teisės šaltiniuose randama įtvirtintą ir trečiojo asmens teisę įvykdyti prievolę. Antai Gajus (D.46.3.53) nurodo, kad galima įvykdyti prievolę už kitą asmenį be jo žinios ir net prieš jo valią, kadangi *ius civile* nustatė, jog kito asmens padėtį galima pagerinti net ir tuomet, kai jis to nežino ar nesutinka. Šiuolaikinė teisė asmenimis, turinčiais teisę priimti prievolės įvykdymą, taip pat laiko kreditorių bei jo nurodytą asmenį, kreditoriaus atstovą bei asmenį, kuris įstatymų ar teismo tvarka įpareigotas priimti prievolės įvykdymą (CK 6.44 str. 1 d.).

2.5.1.2. Kompensacija

Kompensacija (lot. – *compensatio*), kaip pats terminas rodo, yra kredito ir debeto balansas (lot. – *debiti et crediti inter se contributio*). Tai prievolių pasibaigimo būdas, kada debitorius išsivaduoja iš skolos, atsisakydamas nuo savo kredito antrosios šalies atžvilgiu. Kad ji galėtų įvykti, reikalingas kreditorius antrojo asmens, kurio jis (kreditorius) savo ruožtu yra debitorius.

Įskaitomi romėnų teisėje buvo tik priešiniai, galiojantys, vienaarūšiai, subrendę (suėjęs mokėjimo terminas), aiškūs (neginčijami) reikalavimai. Tokie patys reikalavimai įskaitymui keliami ir šiuolaikinėje teisėje (CK 6.130 str. 1 d.). Šiuolaikinė teisė papildė romėnų suformuotą reikalavimų įskaitymui sąrašą, įtvirtindama greta jau minėtų būtinųjų požymių taip pat ir tai, kad reikalavime neturi būti nė vieno iš CK 6.134 str. 1 d. įvardytų draudimų, t.y. draudžiama įskaityti:

- 1) reikalavimus, kurie ginčijami teisme;
- 2) reikalavimus, atsiradusius iš sutarties dėl turto perleidimo su sąlyga išlaikyti iki gyvos galvos;
- 3) reikalavimus, kurių įvykdymas susijęs su konkretaus kreditoriaus asmeniu;
- 4) dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atsiradusius reikalavimus atlyginti žalą;
- 5) reikalavimus valstybei, tačiau valstybė turi teisę taikyti įskaitymą;
- 6) kai prievolės dalykas yra turtas, į kurį negalima nukreipti išieškojimo;
- 7) įstatymų numatytus kitokius reikalavimus.

Jei šalys sutinka geruoju įskaityti ir jei dėl to susitaria, tai įvyksta sutartinė kompensacija (lot. – *compensatio convencionalis*). Tačiau romėnams kilo klausimas, ar kompensacija neturi būti daroma ir tada, kada viena šalis jos daryti nenori, ar vienai šaliai prašant teisėjas neturi padaryti kompensacijos (lot. – *compensatio judicialis*) ir ar ji neturi įvykti vien dėl to, kad yra du kreditai (lot. – *compensatio legalis*).

Pradžioje romėnų teisei priverstinės kompensacijos idėja buvo visiškai svetima. Iki Justiniano reformos priverstinė kompensacija buvo galima tik išimtiniais atvejais. Po Justiniano reformos kompensacijos taisyklės turėjo paliesti ekstraordinarinio proceso įvykdymas, nes *jus* ir *judicium* buvo sujungti į vienas rankas, būtent į teisėjo rankas. Teisėjui nebuvo reikalo ieškoti formulėje teisės, kuri jam leistų spręsti apie išimtis, jis laisvai sprendė bylą iš esmės. Šiuolaikinė teisė perėmė pastarąją romėnų teisės nuostatą, kad įskaitymui nereikia šalių susitarimo, pakanka vienos prievolės šalies valios

pareiškimo (CK 6.131 str. 1 d.). Justinianas panaikino netaisyklingo depozito (lot. – *depositum irregulare*) laikojo teisę reikalauti įskaityti, taip pat jis panaikino kompensacijos teisę to asmens, kuris smurtu yra įgijęs daiktą, dėl kurio eina byla³⁹. CK 6.134 str. 2 d. taip pat įtvirtino pastarąją nuostatą, kad skolininkas neturi įskaitymo teisės, jeigu jis privalo atlyginti savo tyčiais veiksmis padarytą žalą.

2.5.1.3. Novacija

Novacija (lot. – *novatio*) yra vienos prievolės turinio perkėlimas į kitą prievolę, kuri aną pakeičia. Tai sutartis, kuria esama prievolė panaikinama ir vietoj jos nustatoma nauja. Novacijos apibrėžimą pateikia Ulpianas (D.46.2.1): „Novacija reiškia senosios skolos pakeitimą kita prievole bei senosios prievolės pasibaigimą“. Vadinasi, čia yra prievolės panaikinimas nustatant kitą prievolę, kurios objektas yra tas pats, bet kuri, be kitko, gali būti nustatyta arba tarp tų pačių šalių, arba tarp to paties kreditoriaus ir naujo debitoriaus, arba tarp to paties debitoriaus ir naujo kreditoriaus. CK 6.141 str. 1 d. perėmė romėniškosios novacijos sampratą ir nustatė, kad novacija laikomi ir tie atvejai, kai šalys savo susitarimu sukuria pradinę prievolę pakeičiančią naują prievolę, turinčią skirtingą negu ankstesnioji prievolė dalyką ar skirtingą įvykdymo būdą, kad novacija taip pat laikoma pradinio skolininko pakeitimas nauju, kai pradinį skolininką kreditorius atleidžia nuo prievolės įvykdymo bei tie atvejai, kai pagal naują sutartį naujas kreditorius pakeičia ankstesnįjį, o skolininkas atleidžiamas nuo prievolės įvykdymo ankstesniam kreditoriui.

Kad įvyktų novacija, reikia, kad būtų senoji prievolė, kurią novacija panaikina; taip pat reikia, kad būtų naujoji prievolė, kurią novacija nustato ir kurią ji nustato formaline sutartimi. Dar reikia, kad naujosios prievolės objektas būtų tas pats, kuris buvo senosios prievolės objektas (lot. – *idem debitum*), kuris vis dėlto kuo nors skirtųsi nuo senosios prievolės objekto (lot. – *aliquid novi*); pagaliau tekstai reikalauja, kad būtų novacinė stipuliacija, kad sutartis būtų padaryta su novacine intencija (lot. – *animus novandi*). CK 6.141 str. taip pat reikalauja, kad egzistuotų senoji prievolė, kurią novacija pakeičia (CK 6.141 str. 1 d., 3 d.) bei egzistuotų naujoji prievolė, kurią novacija nustato (CK 6.141 str. 1 d.), kad naujosios ir senosios prievolės objektas būtų tas pats, bet kartu ir skirtųsi, kad novacija būtų ne nuspėjama, bet aiškiai ir neabejotinai išreikšta (CK 6.141 str. 3 d.).

³⁹ *Cit. op.* 4, p. 400 – 408.

2.5.1.4. Atsisakymas nuo skolos

Kalbant apie atsisakymą nuo skolos (lot. – *remissio in debiti*), pirmiausia reikia paminėti, kad vieningo pavidalo romėnų teisėje jis neįgavo, atleidimo nuo prievolės vykdymo klausimas buvo sprendžiamas priklausomai nuo skolos pobūdžio.

Seniausias atleidimo nuo skolos būdas – atsisakymas nuo skolos *per aes et libram*, t.y. naudota ketus ir svarstyklės. Dalyvaujant svėrėjui ir penkiems liudytojams skolininkas paberdavo ant svarstyklių kelis ketaus trupinius, o svėrėjas pareiškėdavo, kad debitorius skolą sumokėjęs. Tai tariamas įvykdymas (lot. – *imaginaria solutio*). Žodines sutartis buvo galima panaikinti kita tariamo įvykdymo rūšimi – *acceptilatio* – kreditoriaus žodiniu pareiškimu, kad jis atgavo skolą.

Vėliau pretorių teisė įvedė specialų paktą – *pactum de non petendo*. Tai paprastas susitarimas, kuris tereikalauja šalių valių sutapimo. Šis susitarimas gali būti sudaromas net tylomis, pavyzdžiui, jei kreditorius perduoda skolos raštą debitoriui. *Pactum de non petendo* jau yra ne formalus atsisakymo nuo skolos būdas, todėl šiuo būdu galima buvo atleisti nuo prievolės dalies, galėjo būti numatytas terminas ar sąlyga, galėjo būti numatytas atleidimas nuo skolos tik tam tikrų asmenų atžvilgiu, jis galėjo būti atšauktas.

Konsensualinės prievolės buvo panaikinamos *contrarius consensus* būdu. Šiam būdui reikėjo tų pačių sąlygų, kaip ir sutarties sudarymui. Pastarasis būdas galėjo panaikinti tik visą sutartį ir negalėjo panaikinti šia sutartimi prisiimtos tam tikros prievolės. Šis būdas galėjo būti taikomas tik tol, kol nė viena sutartimi prisiimta prievolė nebuvo įvykdyta. Šis būdas panaikina sutartį, šalys atsiduria padėtyje, kokioje buvo iki sutarties sudarymo, išnyksta asmeninės bei daiktinės garantijos.

CK6.129 str. taip pat reglamentuoja prievolių pasibaigimo būdą, kai skolininkas yra nuo jos atleidžiamas. Šiuolaikinė teisė neperėmė vieno ar keleto romėnų taikytų atleidimo nuo skolos būdų, tačiau perėmė tam tikras nuostatas, būdingas vienam ar kitam romėniškajam atleidimo nuo skolos būdui. CK 6.129 str. nustato bendrąsias iš romėnų teisės perimtas taisykles, kurios buvo būdingos atskiriems atleidimo nuo skolos būdams, tačiau šiuolaikinis atsisakymo nuo skolos būdas labiausiai panašus į romėniškąjį *pactum de non petendo*: kreditoriaus žodinis pareiškimas, kad prievolė neegzistuoja, galimybė taikyti atleidimą nuo visos ar dalies prievolės, galimybė atleisti nuo prievolės atlygintinai arba neatlygintinai, galimybė atleisti nuo visos prievolės ar jos dalies vykdymo, kreditoriui savanoriškai grąžinus skolos dokumentą skolininkui.

2.5.1.5. Naikinamasis terminas ir naikinamoji sąlyga

Naikinamasis terminas (lot. – *dies ad quem*) ir naikinamoji sąlyga (lot. – *conditio ad quam*) yra prievolių panaikinimo būdai, kurie yra labai artimi atsisakymo nuo skolos ir ypač *contrarius consensus* būdams. Tai iš esmės yra ne kas kita, kaip atsisakymas nuo skolos, padarytas iš anksto tam momentui, kada įvyks tikras arba netikras būsimasis įvykis. Čia prievolę panaikina šalių valių sutapimas, tik tas sutapimas įvyksta sutarties sudarymo momentu, o ne vėliau. Šis panaikinimo būdas, kuris randamas tik sutarčių teisėje, gali panaikinti visas sutartimis nustatytas prievoles. Įvykus naikinamajai sąlygai arba sukakus naikinamajam terminui, nebegalima reikalauti vykdyti sutarties, kuri dar nepanaikinta, net nebegalima terminui sukakus arba sąlygai įvykus reikalauti ateičiai vykdyti sutarties, kuri prieš terminui sukankant arba sąlygai įvykstant jau buvo pradėta vykdyti. CK 6.124 str. taip pat nustato, kad prievolė baigiasi, suėjus naikinamajam terminui, kuris yra prievolės pabaigos sąlyga, taigi kartu pasidaro nebegalima ir reikalauti ją vykdyti.

2.5.2. Nelaisvieji būdai

Be šalių valios, ypač kreditoriaus valios, iš principo prievolės pagal romėnų teisę išnyksta dėl daikto pražuvimo arba, dar plačiau pasakius, dėl negalėjimo įvykdyti, kuris priklauso nuo prievolės objekto. Taip pat prievolės baigiasi dėl vienos šalies mirties arba dėl civilinės mirties (lot. – *capitis deminutio*), tačiau tik tuo atveju, jei ta prievolė gali baigtis minėtu būdu. Pagaliau prievolės gali išnykti, kai sueina tam tikras laikas, pavyzdžiui, laisvinamasis įsisenėjimas. Tai nelaisvieji prievolių pasibaigimo būdai.

2.5.2.1. Negalėjimas įvykdyti

Tai atvejai, kai pasidaro nebeįmanoma įvykdyti prievolę dėl objektyvių fizinių ar teisinių priežasčių. Pavyzdžiui, kai žūva individualiais požymiais apibūdintas daiktas, kurį skolininkas turėjo perduoti kreditoriui. Šiuolaikinėje teisėje (CK 6.127 str.) taip pat numatytas toks prievolių pasibaigimo būdas.

Prievolės pasibaigimą nesant galimybės įvykdyti reikia skirti nuo atveju, kai prievolė apskritai neatsiranda – tai jau aptarti *impossibilium nulla obligatio est* atvejai. T.y. prievolė, kurios dalykas neįmanomas, yra niekinė, tokia prievolė išvis neatsiranda, tuo tarpu negalėjimo įvykdyti atveju prievolė galioja ir tik vėliau atsiranda priežastys, dėl kurių pasidaro nebeįmanoma įvykdyti šią prievolę.

2.5.2.2. Confusio

Paprastai *confusio* yra suliejimas viename asmenyje nesuderinamų ypatybių. *Confusio* panaikina daiktinius ir asmeninius servitutus, kada viename asmenyje susilieja daikto savininko ir naudotojo teisės, kada apsunkintos servitutu žemės savininkas įsigyja nuosavybės teises žemei, kurios naudai nustatytas servitutas. Lygiai taip pat ji panaikina prievolės, kada viename asmenyje susilieja kreditoriaus ir debitoriaus kvalifikacijos. Šiuolaikinė teisė yra perėmusi tokius prievolių pasibaigimo pagrindus, jie vadinami šalių sutapimu (CK 6.126 str.).

2.5.2.3. Mirtis. Capitis deminutio

Capitis deminutio, kuri kredito teises panaikina tik išimtiniais atvejais, pagal grynąją civilinę teisę panaikina *capite minutus* sutartimi nustatytas skolas, taip pat kitas skolas, kurios nėra kilusios iš nusikaltimų. Net pretorius turėjo įsikišti į šį reikalą, nes reikėjo nustatyti atsakomybę to asmens, kuris paėmė *capite minutus* turtą. Paėmusysis turtą turėjo atsakyti ne už visas skolas, bet tik už tiek, kiek jis gavo aktyvo.

Tačiau tie kreditai, kurie netenka įpėdiniams (seniau visi nusikaltimais paremti skundai, visi sužalojimo skundai, šalutinio kreditoriaus kreditas, iki Justiniano gadynės moters teisė reikalauti gražinti kraitį), ir tos skolos, kurios netenka įpėdiniams (svarbiausios iš jų yra skolos, kilusios iš nusikaltimų, čia galima nurodyti dar žodžiais duodamas garantijas), yra tik išimties. Iš principo prievolės neišnykstančios nei dėl kreditoriaus, nei dėl debitoriaus mirties. Šiuolaikinė teisė taip pat nustato, kad paveldimos turtinės teisės, pareigos, kai kurios asmeninės neturtinės teisės, išskyrus asmenines neturtines ir turtines teises, neatskiriama susijusias su palikėjo asmeniu (teisė į garbę ir orumą, autorystė, teisė į autorinį vardą, į kūrinio neliečiamybę), teisė į alimentus ir pašalpas, mokamas palikėjui išlaikyti, teisė į pensiją, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis (CK 5.1 str.).

Romėnų teisės specifika dėl laisvųjų ir vergų teisinės padėties lėmė kiek kitokią teisinį reguliavimą, tačiau iš esmės egzistavo ir mūsų teisę nulėmusi taisyklė, kad prievolės neišnykstančios nei dėl kreditoriaus, nei dėl debitoriaus mirties.

2.5.2.4. Laisvinamasis įsisenėjimas

Senosios teisės prievolės buvo amžinos, išskiriant tik keletą išimčių⁴⁰. Pretoriaus ir edilų skundais sukurtos prievolės labai dažnai būdavo laikinos prievolės, jos išnykdavo per vienerius metus. Bizantijos teisė laiko galią panaikinti prievolės pritaikė civilinėms ir amžinoms pretorinėms prievolėms. Ji nustatė, kad visi skundai, kurių nepanaikina trisdešimties metų laikas, turės priklausyti nuo naikinamojo įsisenėjimo įsakymo (lot. – *praescriptio*), kurio laikas trisdešimt metų; kai kurioms prievolėms panaikinti buvo nustatytas net truputį ilgesnis laikas. Nuo to laiko ėmė skirti laikinas prievolės, kurias panaikindavo trumpesnis negu trisdešimties metų terminas, ir amžinas prievolės, kurias panaikindavo tik trisdešimt metų arba kiek ilgesnio laiko *praescriptio*. Sukakusi trisdešimties metų *praescriptio* ne tik panaikindavo skundo teisę, kaip tai atsitikdavo nuosavybės srityje, bet ji panaikindavo pačią kredito teisę.

Šiuolaikinėje teisėje nėra nustatyto bendro visoms prievolėms pabaigos termino. Galioja bendroji taisyklė, kad prievolės yra neterminuotos, tačiau CK 6.124 str. nustato, kad prievolė baigiasi suėjus naikinamajam terminui, kuris yra prievolės pabaigos sąlyga, tačiau konkrečios termino trukmės neįvardina. Terminas gali būti nustatytas įstatymu, šalių susitarimu ar teismo sprendimu (CK6.33 str. 3 d., 6.35 str. 1 d.). Tam tikrų rūšių sutartims nustatomi specialūs sutarties galiojimo terminai, pavyzdžiui, CK 6.549 str. 2 d. nustatyta, kad valstybinės žemės nuomos sutarties terminas nustatomas nuomotojo ir nuomininko susitarimu, bet ne ilgiau kaip devyniasdešimt devyniems metams.

⁴⁰ *Cit. op.* 4, p. 428.

2.6. *Prievolių įvykdymo užtikrinimas*

Prievolių įvykdymo užtikrinimas – tai priemonė paskatinti skolininką įvykti savo pareigą. Prievolių įvykdymo užtikrinimo esmė yra ta, kad skolininkui netinkamai įvykdžius prievolę arba jos neįvykdžius kreditorius įgyja papildomą galimybę (greta nuostolių išieškojimo) paveikti skolininką, kad šis įvykdytų prievolę. Taigi prievolės įvykdymo užtikrinimas yra papildoma prievolė, skirta pagrindinės prievolės įvykdymui užtikrinti.

Romėnų teisė žinojo daug prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų. Juos galima diferencijuoti į daiktinius (*fiducia, pignus, hypotheca*) bei prievolinius, kurių spektras dar platesnis: laidavimas, *constitutum debiti alieni, receptum argentarii, mandatum qualificatum*, netesybos, rankpinigiai. Reikšmingiausi, labiausiai įtakoję šiuolaikinę teisę prievolių įvykdymo užtikrinimo būdai yra laidavimas, rankpinigiai ir netesybos, todėl juos ir aptarsime.

Laidavimo sutarties sampratą savo Institucijose pateikia Gajus (G.3.155). Pasak jo, įprasta, jog už tą, kuris duoda pažadą, atsakyti įsipareigoja kiti asmenys, kurie vadinasi *sponsores, fideipromissores, fideiussores*. Ulpianas (D.46.1.1.) pažymi, kad laidavimas galimas bet kurios prievolės atveju (lot. – *omnis obligationi fideiussor accedere potest*). CK įtvirtinta laidavimo samprata nepakitusi: laidavimo sutartimi laiduotojas už atlyginimą ar neatlygintinai įsipareigoja atsakyti kito asmens kreditoriui, jeigu tas asmuo, už kurį laiduojama, neįvykdys visos ar dalies savo prievolės (CK 6.76 str. 1 d.).

Rankpinigiai (lot. – *arra*) galėjo būti daiktai arba tam tikra pinigų suma, vienos iš susitariančių šalių duodami pagal sutartį antrajai šaliai sutarties sudarymui įrodyti ir jos įvykdymui užtikrinti. Gajus (D.18.1.35) pažymi, kad rankpinigių davimas pirkimo – pardavimo sutarties atveju nereiškia, kad be rankpinigių sutartis būtų laikoma nesudaryta, tačiau yra akivaizdžiausias įrodymas, kad šalys susitarė dėl kainos.

Klasikiniu laikotarpiu rankpinigiai tik patvirtino sudarius sutartį ir vadinosi *arra confirmatoria*. Įvykdymo užtikrinimo funkciją (lot. – *arra poenalis*) jiems suteikė tik Justiniano 528 m. konstitucija.

Romėnų teisėje buvo nustatyta, kad pirkėjas, atsisakęs įvykdyti sutartį, praranda rankpinigius, o šitaip pasielgęs pardavėjas turi grąžinti juos dvigubo dydžio. Kai sutartis įvykdyta normaliai, rankpinigiai įskaityti į prievolės mokėjimo sąskaitą⁴¹. Šiuolaikinėje civilinėje teisėje rankpinigiai taip pat atlieka šias tris funkcijas: užtikrinimo, mokėjimo ir įrodomąją (CK 6.98 str.).

⁴¹ *Cit. op.* 5, p. 228.

Netesybos (lot. – *poena*) – tai skolininko įsipareigojimas neįvykdžius prievolės arba įvykdžius ją netinkamai sumokėti kreditoriui tam tikrą sumą. CK 6.71 str. 1 d. perėmė romėnišką netesybų sampratą, tačiau kartu ją ir papildė, nustatydamas, kad netesybos gali būti nustatytos ne tik skolininkui įsipareigojus, tačiau netesybas gali numatyti ir įstatymas, sutartis ar teismas.

Romėnų teisininkai buvo linkę manyti, kad netesybų baudos atleidžia skolininką nuo pareigos įvykdyti pagrindinę prievolę⁴². CK 6.73 str. 1 d. taip pat nustato, kad kreditorius negali reikalauti kartu ir realaus prievolės įvykdymo, ir netesybų, tačiau šiuolaikinė teisė numato šios taisyklės išimtį: kai skolininkas praleidžia prievolės įvykdymo terminą, galima reikalauti ir netesybų, ir realaus prievolės vykdymo.

⁴² *Cit. op.* 5, p. 228.

2.7. Atsakomybė už prievolių pažeidimą

Skolininkas už prievolės neįvykdymą, netinkamą įvykdymą ir įvykdymo termino praleidimą atsakė nustatyta tvarka. Iš pradžių ši atsakomybė buvo asmeninė (iki užmušimo). Laikui bėgant ji švelninta ir galiausiai (IV a. pr. Kr.) nustatyta, kad skolininkai už prievolių pažeidimą atsako ne savo asmeniu, o turtu.

Klasikinėje romėnų teisėje atsakomybė už prievolių nevykdymą, netinkamą vykdymą ar prievolės termino pažeidimą reiškė skolininko pareigą atlyginti žalą, kuri galėjo atsirasti dėl sutarties neįvykdymo arba kitų neteisėtų skolininko veiksmų, vadinamų bendru deliktų vardu.

Romėnų teisininkai į žalos sąvoką įtraukė du elementus:

- a) pozityvius nuostolius (lot. – *damnum emergens*), t.y. kreditoriaus turėtas išlaidas, jo turto netekimą arba sužalojimą;
- b) negautą naudą (lot. – *lucrum cessans*), t.y. kreditoriaus negautas pajamas, kurias jis būtų gavęs, skolininkui įvykdžius prievolę. Šiuolaikinė teisė perėmė šią romėnų teisėje suformuluotą nuostatą ir CK 6.249 str. 1 d. įtvirtino analogišką žalos sampratą: žala yra asmens turto netekimas (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų.

Žalos atlyginimo dydis kartais nustatytas pagal sužalotų, nepateiktų ir panašiai daiktų rinkos vertę. Tačiau dažniausiai jis nustatytas (ypač klasikinėje teisėje) remiantis kreditoriaus interesu. Terminas „*interesse*“ („*būti tarp*“) rodo, kad, šitaip skaičiuojant žalą, priteisiamas išivaizduojamos kreditoriaus turto padėties, kokia būtų buvusi, skolininkui įvykdžius prievolę arba nepadarius delikto, ir realios padėties, atsiradusios dėl delikto ar prievolės neįvykdymo, skirtumas. Klasikinis Gajaus pavyzdys: užmušus vieną vergų aktorių trupės narį, priteisiama ne tik jo vertė, bet ir likusių vergų vertės sumažėjimas pažeidus ansamblį⁴³. Šiuolaikinėje teisėje tokia nuostolių dydžio skaičiavimo tvarka taikoma retai, bet vis dėlto yra tokių atvejų.

Skolininkas atsakė už prievolės pažeidimą tik būdamas kaltas. Šiuolaikinėje teisėje civilinė atsakomybė atsiranda tik esant kaltei, tačiau ši taisyklė taip pat turi ir išimčių – įstatymų ar sutarties numatytais atvejais civilinė atsakomybė gali atsirasti ir be kaltės (CK 6.248 str. 1 d.). Kaltė (lot. – *culpa*) bendriausia prasme suprantama kaip nesilaikymas teisės reikalaujamo elgesio. Paulius Digestuose sako, kad nėra kaltės, jeigu

⁴³ *Cit. op.* 5, p. 231 – 232.

laikytasi visko, ko reikalaujama. CK 6.248 str. 3 d. taip pat nustatyta: laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. Pagal sunkumo laipsnį kaltė skirstyta į kelias rūšis. Atsakomybė už prievolių pažeidimą priklausė nuo kaltės laipsnio (formas). Šiuolaikinės civilinės teisės doktrinoje taip pat teigiama, kad civilinei atsakomybei atsirasti kaltės forma paprastai neturi reikšmės. Kaltės forma reikšminga sprendžiant atsakomybės dydžio sumažinimo, atleidimo nuo atsakomybės, atsakomybės ribojimo ir kitus klausimus. Pavyzdžiui, CK 6.252 str. 1 d. šalims draudžiama riboti ar apskritai panaikinti atsakomybę už nuostolius, padarytus tyčia ar dėl didelio neatsargumo; CK 6.270 str. 1 d. nurodyta, kad atsakomybė netaikoma, jeigu žala atsirado dėl nukentėjusiojo tyčios ar didelio neatsargumo; CK 6.282 str. numatyta teismo galimybė sumažinti atsakomybę arba apskritai atleisti asmenį nuo jos atsižvelgiant į abiejų šalių kaltę ir pan.⁴⁴

Pirmiausia *culpa* buvo dvejopa: plačiai suprantant – tyčia (lot. – *dolus*) ir siauriai suprantant – neatsargumas. *Culpa* plačiąja prasme apima visas jos formas, t.y tyčią ir neatsargumą, tuo tarpu *culpa* siaurąja prasme – tai tik neatsargumas. Kaip minėta, šiuolaikinė teisė išskiria tokias pačias kaltės formas (CK 6.248 str. 2 d.).

Pagrindas atriboti skirtingas kaltės formas yra Pauliaus (D.9.2.31) pateikiamas neatsargumo apibrėžimas: neatsargumo esama tuomet, kai nesielgta taip, kaip elgtųsi rūpestingas, apdairus žmogus (lot. – *culpa autem esse quod cum a diligente provideri potuerit, non esset provisum*). Ulpianas (D.50.16.213.2) mėgina atriboti dvi skirtingas neatsargios kaltės formas, nuroydamas, kad didelio neatsargumo esama tuomet, kai nerūpestingumas akivaizdus ir nesuprantama tai, kas visiems aišku.

Tyčia (lot. – *dolus*) – tai sunkiausia kaltės forma, kai skolininkas numato savo veiklos padarinius ir vis tiek nori taip elgtis. Šiuolaikinėje teisėje tyčia laikomas toks asmens elgesys, kai sąmoningai siekiama padaryti žalos arba sąmoningai leidžiama jai atsirasti⁴⁵. Šiuo atveju skolininkas visuomet privalo atlyginti žalą. Net išankstiniu susitarimu negalėjo būti atleidžiama nuo atsakomybės, nes toks susitarimas prieštarauja sąžinei ir geriems papročiams ir dėl to negalioja. CK 6.252 str. numato analogišką taisyklę, tik kartu papildo ją dideliu neatsargumu: šalių susitarimas dėl civilinės atsakomybės už nuostolius (žalą), padarytus dėl skolininko tyčios ar didelio neatsargumo, netaikymo ar jos dydžio apribojimo negalioja.

⁴⁴ *Cit. op. 2*, p. 339.

⁴⁵ *Ibid.*

Neatsargumu romėnai laikė tokią kaltės formą, kai skolininkas nenumato savo veiklos padarinių, tačiau turi juos numatyti. Šiuolaikinė teisė neatsargiu laiko tokį elgesį, kai asmuo atitinkamomis aplinkybėmis elgiasi nepakankamai apdairiai, rūpestingai, atidžiai⁴⁶. Buvo išskiriamos dvi pagrindinės neatsargumo formos: *culpa lata*, pažodžiui – sunki kaltė, arba didelis neatsargumas, ir *culpa levis* – nedidelė kaltė, arba mažas neatsargumas. Jos skyrėsi tuo, kad *culpa lata* buvo tada, kai asmuo nenumato ir nesupranta to, ką numato ir supranta bet kuris „vidutinis žmogus“. Už *culpa lata* reikėjo atsakyti kaip ir už *dolus*: „*culpa lata dolo aequiparantur*“ – didelis neatsargumas prilyginamas tyčiai. Šiuolaikinės teisės doktrinoje neatsargumas taip pat skirstomas į didelį neatsargumą ir paprastą neatsargumą. Didelis neatsargumas – tai paprasčiausių atidumo, rūpestingumo, taisyklių nepaisymas. Paprastas neatsargumas – tai griežtesnių rūpestingumo, atidumo taisyklių pažeidimas⁴⁷.

Culpa levis yra tada, kai skolininkas elgiasi taip, kaip „geras rūpestingas šeimininkas“ nesielgtų. *Culpa levis* sukeldavo atsakomybę tik kai sutartis buvo sudaryta vien jo (pvz., neatlyginamos panaudos) arba abiejų šalių interesais (pvz., nuomos). *Culpa levis* buvo laikomas ir toks atvejis, kai kas nors padarydavo žalą dėl nesugebėjimo ar nepatyrimo, nors buvo ėmėsis darbo kaip savo dalyko meistras (lot. – *ut artifex*).

Taigi *culpa levis* ir *culpa lata* skirtumas klasikiniu laikotarpiu ir vėlesniais laikais romėnų teisininkų pagrįstas abstrakčiu „vidutinio žmogaus“ ir „rūpestingo šeimininko“ elgesio matu. Todėl vėliau šios kaltės formos gavo *culpa in abstracto* – kaltės pagal abstraktų matą, pavadinimą. Naujasis CK taip pat pateikia objektyviają kaltės sampratą. Tai reiškia, kad atsakymas į klausimą, žalos padaręs asmuo yra kaltas ar ne, turi būti pateikiamas ne vertinant jo psichikos, psichologinę būklę, o jo elgesį remiantis apdairaus, rūpestingo, atidaus žmogaus (lot. – *bonus pater familias*) elgesio standartu. Jeigu apdairus, rūpestingas, atidus žmogus tokioje pat situacijoje būtų pasielgęs kitaip ir žalos išvengęs, žalos padaręs asmuo yra kaltas. Ir atvirkščiai, jeigu tokiomis pat aplinkybėmis žalos nebūtų išvengęs ir apdairus, rūpestingas, atidus ir atsargus žmogus, kaltės nėra⁴⁸.

Skirtingai nuo kaltės pagal abstraktų matą, skirta trečioji kaltės rūšis – *culpa in concreto*, t.y. kaltė, nustatoma konkrečiu matu. Kaltu buvo pripažįstamas skolininkas, kuris vykdydamas prievolę buvo mažiau rūpestingas negu tvarkydamas savo asmeninius reikalus. Ji taikyta tik ribotam sutarčių ratui, pavyzdžiui, bendrovės sutartims. Bendrovės narys bendrovės reikalus turėjo tvarkyti taip pat rūpestingai, kaip jis (o ne įsivaizduojamas „vidutinis žmogus“) tvarko savo asmeninius. Šiuolaikinė teisės doktrina

⁴⁶ *Cit. op. 2*, p. 339.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Cit. op. 2*, p. 339 – 340.

taip pat pabrėžia, kad vertinant, asmuo kaltas ar ne, reikia turėti omenyje, kad atidumo, atsargumo, rūpestingumo, apdairumo standartai nėra vienodi. Pavyzdžiui, vienoks atidumo standartas taikomas dviratininkui, kitoks – lėktuvo pilotui, dar kitoks – gydytojui ir t.t., todėl dėl kaltės privalu spręsti atsižvelgiant į prievolės pobūdį, šalių tarpusavio santykius, žalos padarymo aplinkybes, teisės aktuose, profesinės etikos kodeksuose ir kitokiuose šaltiniuose nustatytus elgesio standartus ir t.t.⁴⁹. Ši nuostata vedama iš CK 6.248 str. 3 d.: laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę ir kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina. Šiuolaikinė teisė taip griežtai kaip romėnų teisė neapibrėžia šios kaltės taikymo atvejų ar sutarčių rato – ši kaltė taikoma, atsižvelgiant į konkrečią situaciją.

Paprastai skolininkas atsakė už žalą, padarytą dėl jo kaltės, o už trečiųjų asmenų veiksmus neatsakė. Už juos reikėjo atsakyti tik blogai pasirinkus padėjėją, jo tinkamai neprižiūrėjus ir pan. Kaip jau minėta, šiuolaikinė teisė numato nemažai atvejų, kada asmuo turi atsakyti už kito asmens veiksmais padarytą žalą.

Asmeniui gana rūpestingai atlikus savo pareigas, tačiau žalai vis tiek atsiradus, laikyta įvykus atsitiktinumą (lot. – *casus*). *Casus* – tai aplinkybės, sukėlusios prievolės pažeidimą be skolininko kaltės. Už *casus* neatsakė niekas, praktiškai jo padariniai slėgė šeimininką (lto. – *casum sentit dominus*). CK 6.253 str. taip pat nurodo atvejus, kuomet civilinė atsakomybė neatsiranda ar asmuo gali būti visiškai ar iš dalies nuo jos atleistas – tai tie patys romėnų *casus* atvejai – šiomis aplinkybėmis atsiradusių nuostolių skolininkas neprivalo atlyginti. Skolininkas atsakė be kaltės, t.y. už *casus*, jeigu buvo prisiėmęs išskirtines pareigas saugoti, pavyzdžiui, tokia atsakomybė buvo nustatyta restoranų, viešbučių ir kitiems savininkams už priimtus savo klientų daiktus. Tačiau net ir tokiu atveju skolininkas atleistas nuo atsakomybės, jeigu *casus* įvyko dėl ypatingos jėgos, kuri neleido pasipriešinti, (lot. – *cui resisti non potest*). Toks *casus* vadintas aukštesniąja jėga (lot. – *vis maior*). Šiuolaikinėje teisėje taip pat galima susitarti dėl atsakomybės *casus* atveju, tačiau, kaip ir romėnų teisėje, ypatingais atvejais atsakomybė netaikoma, nepriklausomai nuo susitarimo, pavyzdžiui, CK 6.865 str. numato atvejį, kai viešbutis apsiima saugoti viešbučio klientų daiktus, tačiau, ypatingais atvejais viešbutis vis dėlto neatsako už klientų daiktus. Šiuolaikinė teisė tokias ypatingas aplinkybes vadina ne *vis maior*, bet *force majeure*.

Skolininkas už daikto žūtį dėl nenugalimos jėgos atsakė tik jeigu skolininko kaltė buvo iki atsirandant nenugalimai jėgai. Pavyzdžiui, vėjo nešamam daiktui suniokojus kaimyno turtą, daikto savininkas atsakys, jeigu daiktas buvo blogai pritvirtintas.

⁴⁹ *Cit. op. 2*, p. 340.

I. Nekrošiaus, V. Nekrošiaus, S. Vėlyvio Romėnų teisės vadovėlyje⁵⁰ pateikiamas toks pavyzdys: reformatoriaus Grakcho žmona Licinija pareikalavusi iš jo įpėdinių gražinti kraitį; įpėdiniai atsisakę tai padaryti, nes kraitis prarastas per riaušes, kur žuvęs ir pats Grakchas. Vienas iš civilinės teisės pagrindėjų konsulas (133 pr. Kr.) ir vyriausias žynys šį ginčą siūlė spręsti taip: kadangi kraitis prarastas per sukilimą, kur žuvęs ir Grakchas, jis turi būti gražintas Licinijai, nes pats sukilimas įvykęs dėl Grakcho kaltės. CK 6.212 str. 1 d. įtvirtinta analogiška taisyklė: šalis atleidžiama nuo atsakomybės už sutarties neįvykdymą, jeigu ji įrodo, kad sutartis neįvykdyta dėl aplinkybių, kurių ji negalėjo kontroliuoti bei protingai numatyti sutarties sudarymo metu.

⁵⁰ *Cit. op. 5, p. 233.*

3. Romėnų teisės nuostatų vystymas šiuolaikinėje civilinėje teisėje

Minėta, kad romėnų teisė buvo receptuota ne originalioji, kodifikuota Justiniano, o suformuluota komentatorių (glosatorių, postglosatorių, legistų) veikaluose. Tačiau tuo romėnų teisės vystymas nesibaigė. Šiuolaikinė teisė tęsia romėnų teisės tradiciją, Senovės Romos teisininkų sukurtu pamatinių prievolių teisės nuostatų pagrindu kurdama visiškai naujus, originaliosios romėnų teisės gyvavimo laikais negirdėtus, tuo metu net menkiausių užuomazgų neturėjusius institutus.

Šioje magistro darbo dalyje bus nagrinėjami tokie šiuolaikinės teisės institutai: lizingas, franšizė bei faktoringas. Tačiau nuosekli šių institutų nuostatų analizė nebus atliekama, bus analizuojamos tik tos šių modernių institutų nuostatos, kurios labiausiai atspindi romėnų suformuluotų prievolių teisės nuostatų įtaką šiuolaikinei civilinei teisei.

3.1. Lizingas

Tai yra palyginti naujas institutas šiuolaikinėje teisėje, o romėnų teisė jo išvis nežinojo, net ir užuomazgų šio instituto romėnų teisėje nebuvo. Vis dėlto atidžiau patyrinėjus nebelieka abejonių, kad esminės šio instituto idėjos, nuostatos ir principai yra romėniškos kilmės.

CK 6.567 str. 1 d. nustato, kad pagal lizingo (finansinės nuomos) sutartį viena šalis (lizingo davėjas) įsipareigoja įgyti nuosavybės teise iš trečiojo asmens kitos šalies (lizingo gavėjo) nurodytą daiktą ir perduoti jį lizingo gavėjui valdyti ir naudoti verslo tikslais už užmokestį su sąlyga, kad sumokėjus visą lizingo sutartyje numatytą kainą daiktas pereis lizingo gavėjui nuosavybės teise, jeigu sutartis nenumato ko kita. Akivaizdu, kad romėnų suformuluota prievolės kaip teisinių pančių samprata perimta nepakitusi ir pritaikyta visiškai naujiems santykiams: viena šalis įsipareigoja atlikti tam tikrus veiksmus, o kita šalis turi teisę reikalauti, kad pastaroji vykdytų savo pareigas.

CK 6.568 str. 2 d. įtvirtinta lizingo davėjo, t.y. prievolės kreditoriaus, teisė perleisti tretiesiems asmenims visas ar dalį savo teisių, susijusių su lizingo sutartimi ir jos dalyku. Vėlesnėje romėnų teisė taip pat buvo numatyta iš prievolės kylančių teisių perleidimo galimybė. Kaip ir romėnų teisė, taip ir šiuolaikinė teisė (CK 6.568 str. 3 d.) reikalauja, kad skolininkas (šiuo atveju lizingo gavėjas) perleidžiant skolą gautų kreditoriaus sutikimą.

Į lizingo sutartį reglamentuojančias teisės normas taip pat perkelta romėniška sutarties vykdymo vietos nustatymo taisyklė – pagal skolininko gyvenamąją vietą. CK 6.570 str. 1 d. nustato, kad pareigą perduoti daiktą, kuris yra lizingo sutarties dalykas, pardavėjas turi vykdyti lizingo gavėjo verslo vietoje.

CK 6.573 str. lizingo davėjui ir lizingo sutarties dalyku esančio daikto pardavėjui numato solidariąją atsakomybę lizingo gavėjui, kurios samprata, kaip minėta, buvo suformuluota būtent romėnų teisėje.

CK 6.574 str. suteikia lizingo davėjui teisę reikalauti grąžinti jam sutarties dalyką bei išieškoti iš lizingo gavėjo tokio dydžio nuostolius, kad jie lizingo davėją grąžintų į tokią padėtį, kokia būtų buvusi, jeigu lizingo gavėjas būtų tinkamai įvykdęs sutartį. Tai vienas iš retų atvejų, kada šiuolaikinėje teisėje taikomas šis klasikinėje romėnų teisėje taikytas atsakomybės (t.y. žalos atlyginimo) dydžio nustatymo remiantis kreditoriaus interesu principas.

Pateiktas lizingo sutartis reglamentuojančių šiuolaikinės teisės normų ir romėnų teisės nuostatų palyginimas parodo, kad nors lizingo sutartis yra visiškai naujas teisės institutas, tačiau jam taikomos bendrosios romėnų teisininkų suformuluotos prievolių teisės taisyklės. Atsižvelgiant į tai, nebekyla abejonių, kad, nors ir visiškai nauja sutarčių rūšis, lizingas sukurtas romėnų teisės pagrindu, tik išvystytos, detalizuotos, smulkiau reglamentuotos šiuolaikinėje teisėje.

3.2. *Franšizė*

Franšizės sutartimi šalys susitaria dėl teisių į intelektualinės nuosavybės objektus perdavimo bei kitų su tuo susijusių teisių ir pareigų. Senovės Romoje intelektualinės nuosavybės teisės nebuvo teisinės apsaugos objektas, jas pradėta saugoti tik dvidešimto amžiaus antroje pusėje. Vis dėlto ši ganėtinai nauja sutarčių rūšis turi romėnų prievolinės teisės bruožų, elementų, romėnų prievolinė teisė įtakojo net šią palyginti naują sutarčių rūšį.

CK 6.768 str. 5 d., 6.773 str. 1 d. nustato franšizės naudotojo atsakomybę franšizės teisių turėtojui už franšizės subnaudotojų veiksmus, taip pat subsidiarinę teisių turėtojo atsakomybę pagal naudotojui pareikštus reikalavimus. Tai romėnų sukurta subsidiarioji atsakomybė. CK 6.773 str. 2 d. reglamentuoja atvejį, kada teisių turėtojas atsako solidariai su naudotoju pagal pastarajam pareikštus reikalavimus.

CK 6.776 str. 4 d. nustato, kad franšizės sutartis baigiasi, jeigu teisių turėtojui ar naudotojui iškeliama bankroto byla. Romėnų teisė juridinio asmens, kaip savarankiško prievolių teisės subjekto, sampratos nebuvo suformulavusi, todėl ir bankrotas kaip

prievolių pasibaigimo būdas nebuvo įmanomas. Tačiau romėnų teisėje buvo žinomas prievolių pasibaigimas dėl asmens civilinės mirties (lot. – *capitis deminutio*). Ji ištikdavo fizinius asmenis. Šiuolaikinei teisei suteikus galimybę prievolės šalimi būti ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims, romėniškasis *capitis deminutio* buvo transformuotas į bankrotą – šiuolaikinėje teisėje įtvirtintą juridinio asmens ir jo prievolių pasibaigimo būdą.

CK 6.779 str. 1 d. pateikia vieną iš romėnų suformuluotų reikalavimų prievolės dalykui – teisinį įvykdymo galimumą. Čia kalbama apie tuos atvejus, kai prievolės baigiasi, nes jos dalykas nebeatitinka jam keliamų reikalavimų – yra teisiškai negalimas: jeigu baigiasi išimtinės teisės, kuri yra franšizės sutarties dalykas, galiojimo terminas arba ši teisė baigiasi kitais pagrindais, franšizės sutartis galioja, išskyrus tas jos sąlygas, kurios susijusios su pasibaigusia teise, o naudotojas, jeigu ko kita nenustato sutartis, turi teisę reikalauti atitinkami sumažinti teisių turėtojų priklausantį atlyginimą.

3.3. Faktoringas

CK 6.903 str. nustatyta, kad faktoringo sutartimi viena šalis (finansuotojas) perduoda arba įsipareigoja perduoti kitai šaliai (klientui) pinigus mainais už kliento (kreditoriaus) piniginių reikalavimų, susijusių su prekių pardavimu, darbų atlikimu ar paslaugų teikimu, trečiajam asmeniui (skolininkui), o klientas perleidžia arba įsipareigoja perleisti finansuotojui piniginių reikalavimų skolininkui (finansavimas su sąlyga perleisti piniginių reikalavimų) ir mokėti sutartyje nustatytą atlyginimą. Čia įtvirtinta romėniška prievolės kaip teisinių pančių samprata: faktoringas yra dvišalė prievolė, kur kiekviena šalis turi įsipareigojimus ir teisę reikalauti, kad kita šalis vykdytų savo pareigas.

CK 6.905 str. 2 d. įtvirtina reikalavimą prievolės dalykui – kaip ir romėnų teisė, taip ir ši faktoringo teisinius santykius reglamentuojanti teisės norma reikalauja, kad prievolės dalykas būtų apibrėžtas finansuotojo ir kliento sudarytoje sutartyje taip, kad faktoringo sutarties sudarymo momentu galima būtų identifikuoti esamą reikalavimą, o būsimą reikalavimą – ne vėliau kaip jo atsiradimo momentu.

Kaip ir lizingo bei franšizės, taip ir faktoringo teisės normos neįtvirtina kiekvienai galimai situacijai spęsti būtinų taisyklių, tokiais atvejais taikomos bendrosios prievolių teisės normos. Tai tik dar kartą pagrindžia teiginį, kad bendrosios prievolės teisės nuostatos padarė labai didelę įtaką šiuolaikinei civilinės teisės susiformavimui ir tolesniam jos vystymui.

Išvados

Magistro darbui buvo išskelti tokie tikslai: išanalizuoti romėniškąją prievolės sampratą, jos genezę ir evoliuciją iki tokios prievolės sampratos, kokią turime šiuolaikinėje teisėje, bendrais bruožais apžvelgti romėnų teisės recepciją ir atgijusį susidomėjimą romėnų teise, iširti pagrindinius, svarbiausius romėnų prievolinės teisės institutus, tokius kaip prievolės dalykas, prievolės šalys ir jų pasikeitimas, bendrininkavimas prievolėje, prievolių atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai, prievolių įvykdymo užtikrinimas, atsakomybė už prievolių pažeidimą, taip pat šių institutų bendrąsias nuostatas, idėjas, principus, taisykles, istorinę raidą bei jų įtaką šiuolaikinei prievolių teisei, išanalizuoti, kokios nuostatos, idėjos, taisyklės, principai yra perkelti į šiuolaikinę civilinę teisę bei kokiose normose jos įtvirtintos, išanalizuoti, kokią įtaką romėnų prievolinės teisės nuostatos padarė naujiems, moderniems šiuolaikinės teisės kuriamiems prievolių teisės institutams. Darbo tikslai buvo pasiekti. Apibendrinus atlikto tyrimo rezultatus, gautos tokios išvados:

1. Išanalizavus romėnų prievolinės teisės nuostatų ir šiuolaikinės civilinės teisės normų santykį, darytina išvada, kad romėnų teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teiui pasireiškė tokiais būdais:
 - šiuolaikinė civilinė teisė perėmė visiškai nepakitusias romėnų prievolinės teisės nuostatas,
 - šiuolaikinė teisė perėmė romėnų teisės suformuluotas taisykles, jas dalinai modifikuojant, pritaikant prie naujų sąlygų,
 - šiuolaikinė teisė perėmė pagrindines romėnų teisėje suformuluotas prievolių teisės institutų idėjas, o teisinių santykių reguliavimą išplėtė, papildė, patikslino;
 - romėnų teisės nuostatos perimtos ir pritaikytos visiškai naujiems šiuolaikinėje teisėje sukurtiems prievolių teisės institutams.
2. Tyrimas parodė, kad bendrosios romėnų prievolinės teisės nuostatos daugiausia įtakėjo tokias šiuolaikinės civilinės teisės nuostatas:
 - sutarčių teisės institutą, ypatingai su šalių valios tinkamumu susijusias nuostatas, sutarčių negaliojimo atvejus;
 - prievolių vykdymo tinkamumą nustatančias nuostatas;
 - prievolių įvykdymo užtikrinimo instituto nuostatas, ypač laidavimą, rankpinigius, netesybas;

- prievolės šalių institutą, ypač asmenų daugumą prievolėje, solidariosios, subsidiariosios prievolės sampratas, prievolės dalyvių pasikeitimą reikalavimo perleidimo būdu;
- atsakomybės už prievolės pažeidimą institutą, ypatingai nuostolių bei kaltės sampratas, kaltės formų išskyrimą;
- prievolės dalyko tinkamumą reglamentuojančias nuostatas;

3. Iš šiuolaikinės civilinės teisės eliminavus tas nuostatas, kurios mūsų teisėje atsirado recepavus romėnų teisės nuostatas, šiuolaikinėje civilinėje teisėje nebeliktų nuoseklumo, vientisumo, išsamumo, nebeliktų labai didelės dalies teisės normų, o gal ir pačios civilinės teisės nebeliktų.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. *Corpus Iuris civilis*;
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais) Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262;

Specialioji literatūra:

3. GIRARD, Paul Frédéric. *Romėnų teisė*. (red. A. Janulaitis, vert. A. Tamošaitis). Kaunas: 1932. II t.;
4. JONAITIS, Marius. *Romėnų privatinės teisės įtaka šiuolaikinei civilinei ir civilinio proceso teisei*: daktaro disertacija. Vilnius: 2005;
5. MIKELĖNAS, Valentinas, et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. 1-asis leid. Vilnius: Justitia, 2003;
6. MIKELĖNAS, Valentinas. *Prievolių teisė: pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002;
7. MIKELĖNAS, Valentinas. *Sutarčių teisė. Bendrieji sutarčių teisės klausimai: lyginamoji studija*. Vilnius: Justitia, 1996;
8. NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys. *Romėnų teisė: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 1999;
9. SCHULZ, Fritz. *Classical Roman Law*. Oxford: Clarendon Press, 1951;
10. ZIMMERMANN, Reinhard. *The law of obligations. Roman foundations of the CiviliaTradition*. Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992.

Santrauka

Daugelio šiuolaikinių Europos valstybių, tarp jų ir Lietuvos Respublikos, prievolių teisė yra susiformavusi romėnų prievolinės teisės pagrindu. Didelė Senovės Romoje sukurtų prievolių teisės idėjų, principų, nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teisei nekvestionuojama. Magistro darbe tiriama, kuo konkrečiai pasireiškė bendrųjų romėnų prievolinės teisės nuostatų įtaka šiuolaikinei civilinei teisei, t.y. kokios idėjos, principai, taisyklės darė įtaką minėtos teisės šakos formavimuisi ir kuo konkrečiai ji pasireiškė, kokios nuostatos buvo perimtos ir kaip jos įtvirtintos šiuolaikinėje teisėje.

Pirmoje magistro darbo dalyje pateikiama romėniškoji prievolės samprata, jos genezė ir evoliucija iki tokios prievolės sampratos, kokią ją turime šiandien. Čia taip pat apibūdinami bendrieji romėnų teisės recepcijos bruožai, svarbiausi atgijusio susidomėjimo šia teisės sistema momentai.

Antroji darbo dalis skirta analizei tų teisės institutų, kurie laikytini pagrindiniais prievolių teisėje, padariusiais didžiausią, esminę įtaką šiuolaikinės civilinės teisės formavimuisi. Šioje dalyje siekiama iširti konkrečias bendrąsias romėnų prievolinės teisės nuostatas, idėjas, jų raidą ir įtaką šiuolaikinei prievolių teisei. Darbe analizuojami tokie prievolių teisės institutai: prievolės dalykas, prievolės šalys ir jų pasikeitimas, bendrininkavimas prievolėje, prievolių atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai, prievolių įvykdymo užtikrinimas, atsakomybė už prievolių pažeidimą. Iš esmės nagrinėjamos tik tos šių institutų nuostatos, kurios labiausiai įtakojo šiuolaikinę prievolių teisę, padarė esminę, itin reikšmingą įtaką, tuo tarpu tos nuostatos, kurios neįtakojo šiandieninės prievolių teisės formavimosi ar darė tik nežymų poveikį, nėra tyrimo objektas.

Trečioje darbo dalyje nagrinėjami visiškai nauji, romėnų teisės laikais neegzistavę ir šiuolaikinėje teisėje palyginti neseniai atsiradę, modernios šiuolaikinės teisės sukurti institutai, kurių romėnų teisėje net užuomazgų nebuvo – tai lizingas, franšizė, faktoringas. Magistro darbe tiriama, kokią įtaką šių institutų nuostatoms turėjo bendrosios romėnų prievolinės teisės nuostatos.

Summary

The Influence of Common Provisions of the Obligation Law to Contemporary Civil Law

The obligation law in many European countries, including the Republic of Lithuania, was influenced by Roman obligatory law. Huge influence of ideas, rules and principles in obligatory law formed in Ancient Rome, are not questioned. This Master thesis analyses, what exact influence Roman obligatory law made for contemporary law, i. e. what ideas, principles and rules made influence for the branch of law mentioned above and how it operated, what rules were adopted and how they are consolidated in contemporary law.

The first part of this work reveals the conception of Roman obligation, genesis and formation of conception of contemporary obligation. The major features of common Roman law reception are also discussed here, the main moments of renewed interest in this system.

The second part is devoted to analysis of the legal institutions in obligatory law, which made a great, basic influence to formation of contemporary civil law. This part has purpose to explore the concrete common Roman obligatory law rules, ideas, their genesis and influence to contemporary obligatory law. The institutions of obligatory law are analyzed in this work as it follows: the object of obligation, the parties of obligation and their changes, cooperation in obligation, the beginning and the end of obligation, the guarantees for obligation and responsibility for breach of obligation. Essentially the rules, that made the greatest influence for contemporary obligatory law are analyzed, while these, which made no influence to formation of contemporary obligatory law or made a minor influence, are not subject of analysis.

New institutions, created by modern contemporary law, that did not exist in Roman times, the ones that appeared recently, are analyzed in the third part of this work, even the germ of them did not exist in Roman law – these are leasing, franchise, factoring. Master thesis explores what influence Roman obligatory law made on these institutions.